

Veroordeelde vrouwen in vroegmodern Utrecht

Een onderzoek naar hoe een economische en politieke crisis invloed heeft op het gedrag en de berechting van vrouwen in zeventiende-eeuws Utrecht.

Eva van Loo (s1129614)

Masterscriptie Geschiedenis en Actualiteit

Scriptiebegeleider: dr. S.T.D. Muurling (Sanne)

Datum: 15-01-2025

Woordenaantal (exl inhoudsopgave, voetnoten en bronnenlijst): 15.308

Inhoud

Inleiding	4
1. Het historiografisch debat over vrouwencriminaliteit	5
1.1 De ontwikkeling van onderzoeksmethodieken	6
1.2 Criminaliteit en crisis	6
1.3 Onderzoek naar vrouwencriminaliteit in de Republiek en Utrecht.....	8
1.4 Conclusie	9
2. Methodiek.....	10
2.1 De ‘Crimineele sententiën’ van Utrecht	10
2.2 De dataset.....	11
2.3 Bronkritiek.....	12
2.4 De uitwerking.....	13
3. Analyse.....	14
3.1 Utrecht in de stabiele periode en de crisisperiode	14
3.2 Het stadsgerecht van Utrecht	15
3.3 Aantallen sententies per periode	16
3.4 De genderverdeling.....	17
3.5 Afkomst van de veroordeelden	18
3.6 De misdaadcategorieën	21
3.7 ‘Vrouwelijke misdaden’	23
3.8 Bestrafing.....	23
3.9 Conclusie.....	26
4. Vermogensdelicten	27
4.1 Vermogensdelicten in de stabiele- en de crisisperiode	27
4.2 Diefstal door vrouwen	30
4.3 Bestrafing.....	31
4.4 Conclusie.....	33
5. Delicten tegen de openbare orde	34
5.1 Delicten tegen de openbare orde in de stabiele- en de crisisperiode	35
5.2 Bedelen.....	37
5.3 Bestrafing.....	39
5.4 Verbanning	39
5.5 Conclusie.....	41
6. Conclusie	42
7. Verder onderzoek	43
8. Bronnen.....	44

Literatuurlijst.....	44
Websites.....	45
Primaire bronnen.....	45
Afbeeldingen.....	46
Bijlagen.....	47

Inleiding

Op 15 april 1672 worden Cosje Frans en Leijntje Berents, beide werkzaam als turfvlusters, opgesloten op huis Hasenberch. Huis Hasenberch was onderdeel van het stadhuis van Utrecht, dat uit verschillende huizen bestaat en nog steeds als gemeentehuis van Utrecht wordt gebruikt. De kelder van dit stadhuis diende als gevang. Een straf van een nachtje in de cel is volgens het gerecht voor Leijntje genoeg, maar Cosje moet tot maandag blijven. De vrouwen hadden namelijk gevloekt en vals gesproken.¹ Opsluiting was een hele normale straf voor deze daad in deze tijd, schelden op straat werd namelijk niet getolereerd. Dit werd bijvoorbeeld genoemd in een ordonnantie ingevoerd op 11 juli 1620, waar vloeken samen met andere daden die de openbare orde kunnen verstoren wordt verboden.² Die 15^e april is echter de laatste keer in bijna twee jaar dat deze straf wordt genoteerd in de Crimineele sententiën van het Gerecht van Utrecht. Volgens de juliaanse kalender, die toen in Utrecht leidend was en dus ook in de 'Crimineele sententiën' en deze scriptie wordt aangehouden, viel er op 13 juni 1672 een Frans leger de stad binnen.³ Deze zal de stad pas op 13 november 1673 weer verlaten.⁴ 1672 en 1673 zijn jaren van politieke en economische crisis, een periode waarin verwacht kan worden dat het gerecht minder goed gaat functioneren. Daarom wordt in dit onderzoek de volgende vraag gesteld: "*Hoe beïnvloedde een economische en politieke crisis de berechting van vrouwen in de 'Crimineele sententiën' van het gerecht van de stad Utrecht in de jaren 1652-1653 (stabiele periode) en 1672-1673 (crisisperiode)?*"

In de zeventiende eeuw veranderde de stad Utrecht, zoals veel steden in de Republiek. De jaren 1652-1653 waren een relatief stabiele periode maar in 1672-1673 was de situatie totaal veranderd. Met het rampjaar én de inval van de Fransen kreeg Utrecht te maken met zowel een politieke als een economische crisis. Het bestuderen en vergelijken van de vrouwelijke criminaliteit in deze twee periodes geeft uniek inzicht in de impact van een politieke en economische crisis op de criminaliteit van vrouwen en de manier waarop het gerecht met deze vrouwen omging. De bestaande literatuur legt nog geen eenduidig verband tussen vrouwencriminaliteit en crises. Verschillende studies hebben echter wel aangetoond dat economische crises zoals misoogsten, vaak leidde tot meer vermogensdelicten, waarbij vrouwen uit overlevingsdrang illegale activiteiten ondernamen. Tegelijkertijd kon de rechtspraak in crisistijden ook juist milder zijn. Rechters toonden in sommige tijden en sommige crises juist begrip voor de omstandigheden van de overtreders. Crisis kan er dus voor zorgen dat het gerecht anders functioneert en dat vrouwen anders worden veroordeeld.⁵

¹ Het Utrechts Archief, Stadsbestuur van Utrecht 1577-1795 (7.1.1.2236), inv. 2236-5, Crimineele sententiën van het gerecht 1670-1684 (hierna afgekort als: *Crimineele sententiën 1670-1684*), f. 246.

² Johan vande Water, *Groot placaatboek vervattende alle de placaten, ordonnantien en edicten, der edele mogende heeren Staten 's Lands van Utrecht, mitsgaders van de ed. groot achtb. heeren borgemeesteren en Vroedschap der stad Utrecht, tot het jaar 1728 ingesloten: verrykt met allerhande edicten van Keyzer Karel en Philips den tweeden, handvesten, privilegien, octroyen, instructien, reglementen, resolutien, en andere aanmerkelyke stukken* (Utrecht 1729) 454.

³ Yory - De grootste site voor stamboomonderzoek, <https://www.yory.nl/paniek-om-de-gregoriaanse-kalender/> (geraadpleegd 13 januari 2025).

⁴ A. Graafhuis en D.P. Snoep, *I Augustus 1674 de Dom in puin. Herman Saftleven tekent de stormschade in de stad Utrecht* (Alphen aan den Rijn 1974) 6.

⁵ Ariadne Schmidt, *Prosecuting Women. A Comparative Perspective on Crime and Gender Before the Dutch Criminal Courts, c. 1600-1810* (Leiden 2020) 12-13; D.J. Noordam, 'Strafrechtspleging en criminaliteit in Delft in de vroeg-moderne tijd', *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* 15:3 (1989) 210-244, aldaar 230-231; Barbara A. Hanawalt, 'Economic influences on the pattern of crime in England, 1300-

1. Het historiografisch debat over vrouwencriminaliteit

Vrouwen kwamen in de geschiedschrijving over criminaliteit tot het einde van de jaren zeventig van de vorige eeuw eigenlijk bijna niet voor. Misdaadhistorici richtten zich vrijwel uitsluitend op mannen en hun criminele gedrag. Als vrouwen voorkwamen in deze studies ging het doorgaans om hun rol als slachtoffer. Als ze als dader werden benoemd was dat meestal als het ging om zogenoemde 'vrouwelijke misdaden', misdaden die voornamelijk door vrouwen werden gepleegd, zoals kindermoord, hekserij en prostitutie. Slechts enkele wetenschappers zoals Barbara Hanawalt en John Beattie, richtten zich niet alleen op de 'vrouwelijke misdaden' maar op de criminaliteit van vrouwen in het algemeen, specifiek in laatmiddeleeuws en vroegmodern Engeland.⁶ Pas aan het einde van de jaren zeventig van de twintigste eeuw kwam er verandering in de lage interesse van historici in vrouwencriminaliteit, door de opkomst van moderne strafrechtgeschiedenis en de vrouwengeschiedenis als zelfstandige onderzoeksvelden. De toename van populariteit van deze onderzoeksvelden zorgde voor een toename van onderzoek naar vrouwen in de criminaliteit. Eerst vooral in Engeland en daarna ook in de rest van Europa en Nederland.⁷

Een belangrijke discussie binnen dit nieuwe onderzoeksveld was de vraag of vrouwen door de tijd heen milder gestraft werden dan mannen. Volgens Ariadne Schmidt was socioloog Otto Pollock een van de eersten die stelde dat mannen en vrouwen evenveel crimineel gedrag vertoonden, maar dat vrouwen minder vaak en minder zwaar werden bestraft. Dit zou te wijten zijn aan vooroordelen binnen het door mannen gedomineerde patriarchale rechtssysteem.⁸ Deze vooroordelen zorgden ervoor dat vrouwen als afhankelijk, passief en timide gezien werden en hierdoor minder geneigd waren tot het begaan van misdaden. Deze hypothese vormde het uitgangspunt voor meerdere historische onderzoeken naar verschillende periodes en regio's. Ariadne Schmidt en Marion Pluskota noemen in hun artikel 'Gevaarlijke vrouwen, gewelddadige mannen?' verschillende studies die diverse resultaten maar wel onderlinge samenhang vertonen. P. King kwam in zijn onderzoek naar vrouwencriminaliteit in Engeland in de periode 1750-1850 tot de conclusie dat een combinatie van paternalisme en genderstereotypen leidde tot een lichtere bestraffing van vrouwen, met name bij eigendomsdelicten. G. Rudé kwam tot een soortgelijke conclusie in zijn onderzoek naar Victoriaans Engeland, ook hier kregen vrouwen doorgaans mildere straffen. M. Feeley en H. Aviram identificeerden een historische verschuiving van lijfstraffen naar vrijheidsstraffen voor vrouwen in Engeland. In Nederland onderzocht P. Spierenburg ook of vrouwen minder vaak en minder zwaar werden bestraft. Hij concludeerde dat het aandeel publiek gestrafte vrouwen in Amsterdam tussen 1550 en 1750 aanzienlijk afnam, en dat vrouwen minder vaak werden gestraft voor misdaden zoals diefstal en zwendelarij.⁹

1348', *The American Journal of Legal History* 18:4 (1974) 281-297, aldaar 293; Peter Lawson, 'Property Crime and Hard Times in England, 1559-1624', *Law and History Review* 4:1 (1986) 95-127, aldaar 97.

⁶ Barbara A. Hanawalt, 'The Female Felon in Fourteenth-Century England', in *Viator* 5 (1974) 253-268; John M. Beattie, 'The Criminality of Women in Eighteenth-Century England', *Journal of Social History* 8:4 (1975) 80-116.

⁷ Ariadne Schmidt en Marion Pluskota, 'Gevaarlijke vrouwen, gewelddadige mannen? Een review van het historisch onderzoek naar criminaliteit en gender in Europese steden, 1600-1900', *Stadsgeschiedenis* 8:1 (2013), 60-77, aldaar 66.

⁸ Schmidt, *Prosecuting Women* 24.

⁹ Schmidt e.a., 'Gevaarlijke vrouwen, gewelddadige mannen?', 66.

1.1 De ontwikkeling van onderzoeksmethodieken

De traditionele kwantitatieve benadering die gebruikelijk was in het misdaadonderzoek tussen 1970 en 1990, kreeg vanaf de jaren negentig toenemende kritiek te verduren. Deze methode richtte zich voornamelijk op veroordelingen in hogere rechtbanken en negeerde vaak bredere sociale en juridische contexten. Onderzoekers bekritiseerden deze werkwijze en pleitten voor een genuanceerdere kwantitatieve analyse die recht deed aan de sociale en juridische dynamiek. Ze benadrukten dat een dergelijke aanpak nodig is om veranderingen in gewelddadig gedrag, ook bij vrouwen, te kunnen verklaren en begrijpen. Daarnaast waarschuwde Garthine Walker en Jenny Kermode, zoals genoemd door Sanne Muurling, voor het probleem van 'statistical insignificance'.¹⁰ In sommige (vooral de hogere) rechtbanken of bepaalde tijdsperiodes waren vrouwen ondervertegenwoordigd in de strafrechtelijke bronnen, waardoor ze weg dreigden te vallen in het grotere geheel van data en waardoor het aandeel vrouwen dat wél voorkwam in de data van de rechtbank onbelangrijk lijkt.

Bronkeuze heeft dus een grote invloed op het aantal geregistreerde misdaden door vrouwen. S.P. Frank was een van de eersten die hier aandacht aan besteedde in zijn onderzoek naar vrouwencriminaliteit in imperiaal Rusland.¹¹ Hij toonde aan dat binnen rechtssystemen in verschillende landen en steden diverse rechtbanken functioneerden, waarbij vrouwen vaker voorkwamen in de bronnen van lagere rechtbanken. Dit patroon wordt bevestigd door studies naar de criminaliteit van vrouwen in Duitsland, Nederland, Frankrijk, Italië en Engeland, die laten zien dat vrouwen vaker betrokken waren bij lichtere vormen van criminaliteit.¹² Het begrip 'Justiznutzung' kan een mogelijke verklaring bieden voor deze bevinding. 'Justiznutzung' verwijst naar het gebruik van de rechtspraak door burgers. Mensen gebruikten klachten bij de rechtbank vaak als manier om sociale controle uit te oefenen. Ook konden aanklachten bijvoorbeeld strategisch worden ingezet om conflicten op te lossen, wat betekent dat gerechtelijke bronnen niet altijd een zuiver beeld van de criminaliteit geven. Sociale controle werd niet uitsluitend uitgeoefend via officiële rechtbanken, maar ook via kerkelijke rechtbanken, gilden, notarissen en informele mechanismen zoals vermaningen, roddels, beledigingen en geweld. Vrouwen maakten mogelijk vaker gebruik van deze buitenrechtelijke vormen van sociale controle, terwijl de misdaden van mannen vaker bij officiële rechtbanken werden gebracht.¹³

1.2 Criminaliteit en crisis

Niet alleen bronkeuze maar ook de gekozen periode heeft invloed op het onderzoek naar de criminaliteit van vrouwen en de resultaten die uit dit onderzoek komen. Een crisis kan

¹⁰ Sanne Muurling, *Everyday Crime, Criminal Justice and Gender in Early Modern Bologna* (Leiden 2021) 3.

¹¹ S.P. Frank, 'Narratives within numbers. Women, crime and judicial statistics in imperial Russia, 1834-1913', *Russian Review* 55 (1996) 541-566.

¹² M.M. Feeley en D. Little, 'The vanishing female: The decline of women in the criminal process, 1687-1912', *Law & society review* 25:4 (1991) 719-757; Jeannette Kamp, 'Female crime and household control in early modern Frankfurt am Main', *The history of the family* 21:4 (2016) 531-550; Manon van der Heijden, 'Criminaliteit en sexe in 18e-eeuws Rotterdam', *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* 21:1 (1995) 1-36; P. King, *Crime and law in England, 1750-1850. Remaking justice from the margins* (Cambridge 2006) 219; K. Jones, *Gender and petty crime in late Medieval England. The local courts in Kent, 1460-1560* (Woodbridge 2006); Louis Knafla red., *Crime, gender, and sexuality in criminal prosecutions* (Connecticut/Londen 2002).

¹³ R. Shoemaker, *Prosecution and punishment. Petty Crime and the law in London and rural Middlesex, c. 1660-1725* (Cambridge 1991).

bijvoorbeeld veel invloed hebben op de werking van het gerecht en of en hoe zwaar daders veroordeeld worden. Hoewel de bestaande literatuur geen eenduidig antwoord biedt op de vraag hoe deze factor samenhangt met vrouwencriminaliteit, zijn er wel bevindingen die relevant zijn voor verder onderzoek. Diverse factoren, zoals economische crisis, sociale controle en de veranderende rol van vrouwen, worden genoemd als mogelijke verklaringen voor fluctuaties in criminaliteitspatronen tijdens perioden van instabiliteit. Crises verslechteren de sociale en economische omstandigheden en kunnen vrouwen dwingen om illegale activiteiten te ondernemen om te overleven.¹⁴

In het onderzoek naar de invloed van crises op het gerecht zijn er verschillende soorten crises te onderscheiden. De soort crisis die het vaakst is onderzocht is de invloed van een economische crisis op de misdaad. Ariadne Schmidt wijst bijvoorbeeld op het werk van Lotte van de Pol en Sjoerd Faber, die betogen dat economische en demografische factoren, zoals de afwezigheid van mannen en lage lonen in Amsterdam, vrouwen in tijden van crisis richting criminaliteit dreven. Deze criminaliteit was volgens hen niet het gevolg van een bewuste keuze, maar van economische noodzaak.¹⁵ Ook D.J. Noordam benaderd het onderzoek naar criminaliteit en crisis vanuit een economisch perspectief. Hij beschrijft in zijn onderzoek hoe economische krimp in Delft leidde tot een toename van armoede onder de lagere sociale klassen, wat mogelijk resulteerde in meer vermogensdelicten.¹⁶ Jeannette Kamp en Ariadne Schmidt hebben in hun onderzoek naar vrouwencriminaliteit en de openheid van de steden Frankfurt en Leiden aangetoond dat economische onzekerheid waarschijnlijk een toename veroorzaakte in verbanning als straf, mogelijk als een vorm van sociale controle.¹⁷ Ook Barbara Hanawalt keek naar de relatie tussen sociaaleconomische ontwikkelingen en diefstal. Zij stelde vast dat het type goederen dat werd gestolen veel zegt over de economische situatie op dat moment.¹⁸

Hanawalt ontdekte daarnaast dat rechters in periodes van hongersnood rekening leken te houden met de omstandigheden van de veroordeelden. Zij zag dat in deze crisistijden relatief meer mensen werden vrijgesproken, mogelijk omdat rechters begrip toonden voor de noodzaak die tot criminaliteit leidde.¹⁹ Crises hebben vaak iets met elkaar te maken, op de ene crisis volgt vaak een andere of er zijn er meerdere tegelijk. Lawson onderzocht in eerste instantie een natuurlijke/economische crisis door te kijken naar verschillende oogstcrises in Engeland eind zestiende- en begin zeventiende eeuw. Hij toont in zijn onderzoek aan dat diefstal en schulden toenamen ten tijde van misoogsten in de veertiende eeuw. Hij stelde vast dat mislukte oogsten, in combinatie met stijgende voedselprijzen, een directe invloed hadden op het aantal vermogensdelicten.²⁰ Ook concludeerde hij dat oorlog en oogstcrises samen een versterkend effect hebben op de diefstalcijfers.²¹ Op de korte termijn zag hij een stijging van diefstallen tijdens economische crises, terwijl op de lange termijn een daling van de levensstandaard van de werkende klasse leidde tot een structurele toename van vermogensdelicten.²²

¹⁴ Schmidt, *Prosecuting Women* 12.

¹⁵ Ibidem, 12-13.

¹⁶ Noordam, 'Strafrechtspleging en criminaliteit in Delft in de vroeg-moderne tijd', 230-231.

¹⁷ Jeannette Kamp en Ariadne Schmidt, 'Eruit! Verbanningen als straf voor crimineel gedrag in Leiden en Frankfurt, 1600-1800' *Stadsgeschiedenis* 17:1 (2022) 1-22, aldaar 12-13.

¹⁸ Hanawalt, 'Economic influences on the pattern of crime in England', 293.

¹⁹ Ibidem, 295.

²⁰ Lawson, 'Property Crime and Hard Times in England', 97.

²¹ Ibidem, 116.

²² Ibidem, 127.

1.3 Onderzoek naar vrouwencriminaliteit in de Republiek en Utrecht

De zeventiende-eeuwse Republiek is bijzonder interessant om het verband tussen crisis en vrouwencriminaliteit te onderzoeken. Dit komt onder andere door de tegenstellingen die heersten in de Republiek. Enerzijds was er een periode van enorme economische groei in de eerste decennia (de zogenaamde Gouden Eeuw) gevolgd door een periode van scherpe economische neergang in de laatste decennia. Anderzijds waren er in deze eeuw veranderingen in de machtsverhoudingen binnen de Republiek. Terwijl steden in Holland groeiden en een dominantere rol binnen de Republiek aannamen, verloren steden als 's-Hertogenbosch en Utrecht hun nationale betekenis en namen ze een regionale rol aan.²³ Nederlandse onderzoeken tonen aan dat in sommige steden in bepaalde periodes ongeveer de helft van de veroordeelden vrouw was.²⁴ Deze onderzoeken zijn echter, met enkele uitzonderingen, voornamelijk gericht gebleven op steden en gebieden binnen Holland. Voor vrouwencriminaliteit in de Republiek, en in het bijzonder buiten Holland, is tot op heden relatief weinig aandacht geweest.

Een belangrijk onderzoeksproject waar veel gegevens en data over vrouwencriminaliteit in de Republiek vandaan komen is het onderzoeksproject *Crime and Gender 1600-1900: A Comparative Perspective*, onder leiding van Manon van der Heijden.²⁵ Het doel van dit project was het weerleggen van de aanname dat genderverschillen in geregistreerde criminaliteit statisch zijn in de loop van de tijd en dat vrouwen structureel minder misdaden plegen dan mannen. De hypothese van het project stelde dat genderverschillen in criminaliteitscijfers sterk worden beïnvloed door de publieke rollen die aan mannen en vrouwen worden toegeschreven. Daarnaast werd gesuggereerd dat genderrollen ook de manier waarop aanklagers en rechtbanken mannen en vrouwen behandelden, beïnvloedden.

Dit project heeft geleid tot een reeks publicaties, waaronder het boek van Manon van der Heijden uit 2014, waarin zij de stand van zaken in het onderzoek naar criminele vrouwen in vroegmodern Holland samenvatte.²⁶ Vervolgens publiceerden andere onderzoekers naar aanleiding van dit project diverse studies over vrouwencriminaliteit in Europese steden.²⁷ Ariadne Schmidt onderzocht verschillende steden in Nederland in *Prosecuting Women: A Comparative Perspective on Crime and Gender Before the Dutch Criminal Courts, c. 1600-1810*. Zij bestudeerde of het hoge urbanisatieniveau in de Republiek doorslaggevend was voor het relatief hoge aandeel vrouwen in de criminele bronnen.²⁸ Haar onderzoek toonde aan dat het aandeel vrouwen dat voor de criminele rechtbanken in vroegmoderne Nederlandse steden verscheen uitzonderlijk hoog was in vergelijking met het aandeel vrouwen in andere vroegmoderne samenlevingen, maar ook in vergelijking met de moderne tijd.²⁹ Schmidt concludeerde echter dat de urbanisatiegraad niet de belangrijkste factor was.³⁰ De patronen van

²³ Jan de Vries en Ad van der Woude, *The First Modern Economy. Success, Failure and Perseverance of the Dutch Economy, 1500-1815*, (Cambridge 1997) 63.

²⁴ Manon van der Heijden, *Misdadige vrouwen. Criminaliteit en rechtspraak in Holland 1600-1800* (Amsterdam 2014) 16-22.

²⁵ Crime & Gender, <https://crimeandgender.nl/> (geraadpleegd 13 november 2024).

²⁶ Van der Heijden, *Misdadige vrouwen*, 8.

²⁷ Jeannette Kamp, *Crime, Gender and Social Control in Early Modern Frankfurt am Main* (Leiden 2020); Muurling, *Everyday Crime, Criminal Justice and Gender in Early Modern Bologna*.

²⁸ Schmidt, *Prosecuting Women*.

²⁹ Ibidem, 5-6.

³⁰ Ibidem, 247.

vrouwelijke criminaliteit bleken eerder bepaald te worden door lokale variabelen en de specifieke sociale en economische context van een plaats.³¹

1.4 Conclusie

Door het onderzoek te richten op Utrecht tijdens een periode van stabiliteit en een periode van economische en politieke crisis draagt deze scriptie bij aan drie belangrijke aspecten van het bestaande onderzoek naar vrouwencriminaliteit. Ten eerste vormt het een aanvulling op de studies naar vrouwencriminaliteit in het algemeen en in de Republiek in het bijzonder. Ook werd Utrecht als stagnerende stad zowel politiek als economisch zwaar getroffen. Door een stabiele periode met een crisisperiode te vergelijken, biedt het een nieuw perspectief op het onderwerp het gerecht in crisistijden. Als laatste en belangrijkste factor biedt dit onderzoek, door de focus op een stabiele periode en een crisisperiode, nieuwe inzichten in hoe economische en sociale instabiliteit vrouwencriminaliteit beïnvloedt. Hiermee levert het onderzoek niet alleen een regionale, maar ook een thematische verdieping aan de bestaande literatuur over vrouwencriminaliteit in vroegmodern Nederland. De keuze voor de 'Crimineele sententiën' van het Gerecht van Utrecht sluit aan bij andere moderne Europese studies naar de criminaliteit van vrouwen. In deze studies worden vooral bronnen van lagere rechtbanken gebruikt omdat vrouwen hier meer in voorkomen.

³¹ Schmidt, *Prosecuting Women* 247.

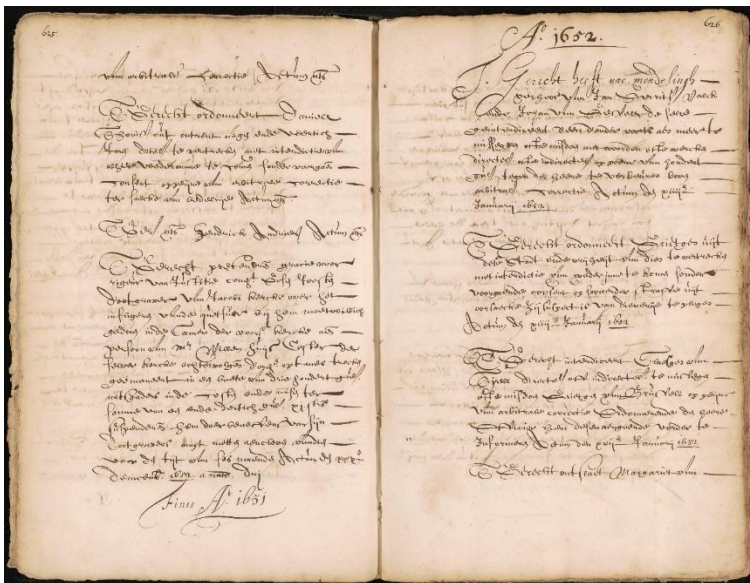
2. Methodiek

De onderzoeksvraag: "Hoe beïnvloedde een economische en politieke crisis de berechting van vrouwen in de 'Crimineele sententiën' van het gerecht van de stad Utrecht in de jaren 1652-1653 (stabiele periode) en 1672-1673 (crisisperiode)?" wordt beantwoord door een combinatie van kwantitatieve en kwalitatieve methoden. Door een systematische kwantitatieve analyse te combineren met een interpretatieve kwalitatieve benadering biedt het onderzoek inzicht in de impact van economische en politieke crises op vrouwencriminaliteit in de vroegmoderne tijd.

2.1 De 'Crimineele sententiën' van Utrecht

Twee boeken met criminele sententies uit Het Utrechts Archief vormen de basis voor de analyse. De 'Crimineele sententiën' bevatten informatie over de veroordeelde, het delict en de straf. Dit wordt in een lopende tekst beschreven en heeft niet altijd dezelfde opbouw. De schout was de voorzitter van de schepenenbank waar de sententies werden toegekend en vastgelegd. Namen van betrokken schouten of schepenen worden soms vermeld, maar deze informatie speelt geen centrale rol in dit onderzoek.³² Het eerste boek, dat de periode 1641-1657 bestrijkt, telt 1045 pagina's. Het tweede boek, dat de periode 1670-1684 omvat, bestaat uit 1060 pagina's.³³ De sententies variëren in lengte, sommige zijn beknopt en beschrijven de veroordeling in slechts enkele regels, terwijl andere uitvoerig ingaan op het criminele verleden van de veroordeelde of de gepleegde daad. De langere veroordelingen zijn zeldzamer en betreffen meestal zwaardere misdaden.

Afbeelding 1: Scan van het boek 'Crimineele sententiën' van het Gerecht van Utrecht

Scan van het boek van Crimineele sententiën van het gerecht van Utrecht (Het Utrechts Archief, Stadsbestuur van Utrecht 1577-1795 (7.1.1.2236), inv. 2236-4, Crimineele sententiën van het gerecht 1641-1657, f. 625-626.)

³² H.A. Diederiks, S. Faber en A.H. Huussen jr., *Cahiers voor Lokale en Regionale Geschiedenis. Strafrecht en Criminaliteit* (Zutphen 1988) 17.

³³ Het Utrechts Archief, Stadsbestuur van Utrecht 1577-1795 (7.1.1.2236), inv. 2236-4, Crimineele sententiën van het gerecht 1641-1657 (hierna afgekort als: *Crimineele sententiën 1641-1657*); Het Utrechts Archief, Stadsbestuur van Utrecht 1577-1795 (7.1.1.2236), inv. 2236-5, Crimineele sententiën van het gerecht 1670-1684 (hierna afgekort als: *Crimineele sententiën 1670-1684*).

Voordat de ‘Crimineele sententiën’ in een dataset konden worden verwerkt, was het noodzakelijk de teksten te transcriberen. In eerste instantie werd hiervoor het programma Transkribus gebruikt, dat kunstmatige intelligentie inzet om transcripties van historische documenten te maken. Hoewel Transkribus het handschrift van de jaren 1652 en 1653 deels kon lezen, was uiteindelijk nog veel correctie- en controlewerk nodig. Daarom is er uiteindelijk voor gekozen de teksten handmatig te transcriberen. Ook het handschrift van de jaren 1672 en 1673 was voor Transkribus moeilijk om te herkennen waardoor ook deze sententies uiteindelijk handmatig zijn getranscribeerd.

2.2 De dataset

Na de transcriptie zijn de vonnissen gestructureerd in een dataset met vooraf gedefinieerde categorieën. Hier is gekozen voor de informatie die in veel van de sententies terugkwam en waarvan er dus redelijk wat data te verzamelen was. De dataset bevat de kolommen: Nummer, scannummer, paginanummer, dag, maand, jaar, naam, achternaam, geslacht, leeftijd, familielid, echtgenoot, afkomst, daad, uitspraak, slachtoffer en bijzonderheden. Als bepaalde informatie ontbrak, is een "-" ingevoerd om consistentie te waarborgen. Om de kwantitatieve analyse te vergemakkelijken, zijn enkele categorieën gestandaardiseerd, waaronder leeftijd, afkomst, daad en uitspraak. In vonnissen waarin meerdere personen worden genoemd, is elke persoon als een aparte rij opgenomen. Dit was nodig omdat de straffen vaak per individu verschillen, ook al is de daad hetzelfde. Aparte rijen zijn er ook voor verschillende daden met uiteindelijk dezelfde straf.

Voor het categoriseren van de misdaden in dit onderzoek is gebruik gemaakt van de traditionele indeling in vier hoofdcategorieën, zoals beschreven door Ariadne Schmidt. Dit zijn de categorieën: ‘violent offences, property offences, ‘moral’ offences and offences against the public order’.³⁴ Deze indeling is ook te vinden in *Misdadige vrouwen. Criminaliteit en rechtspraak in Holland 1600-1800* van Manon van der Heijden.³⁵ Er is voor gekozen de Nederlandse namen die Manon van der Heijden gebruikt ook in dit onderzoek toe te passen. Binnen deze hoofdcategorieën is verder onderscheid gemaakt in verschillende soorten misdaden. Hiervoor is de indeling van Sanne Muurling uit haar boek *Everyday Crime, Criminal Justice and Gender in Early Modern Bologna* als uitgangspunt genomen.³⁶ Veel beschrijvingen van misdrijven zijn rechtstreeks overgenomen uit haar classificatie. Voor misdaden die in Utrecht voorkwamen maar niet in Muurlings indeling stonden, zijn nieuwe namen opgenomen of er zijn termen direct uit de sententies overgenomen. Hierdoor is een indeling ontstaan die zowel consistent is met bestaande literatuur als toegespitst op de unieke context van het onderzochte materiaal. Deze methodiek maakt het mogelijk om de Utrechtse criminaliteitsgegevens op een systematische manier te analyseren en te vergelijken met andere studies. Gelijktijdig blijft er ook ruimte voor de specifieke kenmerken van de onderzochte Utrechtse sententies (zie bijlage 1).

Net zoals de bovenstaande categorie misdrijven zijn er bij verschillende andere categorieën ook standaardisaties toegepast om zo de data overzichtelijker te maken en beter te kunnen analyseren. Door de sententies op deze manier in de database te structureren, kunnen trends en

³⁴ Schmidt, *Prosecuting Women* 9.

³⁵ Van der Heijden, *Misdadige vrouwen*, 42.

³⁶ Muurling, *Everyday Crime, Criminal Justice and Gender in Early Modern Bologna*.

patronen in het strafrechtelijk beleid van het Gerecht van Utrecht beter geanalyseerd en geïnterpreteerd worden. Dit zowel binnen de context van de onderzochte periodes als in vergelijking met andere steden en regio's. Bij deze analyse wordt specifiek gekeken naar de frequentie en aard van de sententies waarin vrouwen voorkomen. Er wordt gekeken naar welke misdaden deze vrouwen pleegden evenals naar de straffen die de vrouwen opgelegd kregen. Daarnaast wordt onderzocht in hoeverre vrouwen in tijden van crisis anders behandeld werden door het gerecht dan mannen en of zij andere typen misdaden pleegden tijdens periodes van economische en politieke crisis. De onderzoeksresultaten worden niet alleen geanalyseerd binnen de context van Utrecht. Ze worden ook vergeleken met conclusies over vrouwenmisdaad in andere steden in de Republiek, die kunnen dienen als belangrijk vergelijkingsmateriaal. Deze bredere context biedt inzicht in de unieke of gedeelde kenmerken van crimineel gedrag van vrouwen en de rechtspraak in de Republiek. Met extra aandacht voor het verschil in het gedrag en de berechting van vrouwen door het Gerecht van Utrecht in periodes van stabiliteit en van crisis.

2.3 Bronkritiek

Een van de grootste moeilijkheden bij het categoriseren en uitvoeren van kwantitatief onderzoek naar veroordelingen in de vroegmoderne tijd, is dat veroordeelden vaak voor meerdere misdaden tegelijk werden berecht. Zoals Ariadne Schmidt benadrukt, is het vaak onduidelijk welke straf voor welke misdaad werd opgelegd.³⁷ Bij het combineren van misdaden in één veroordeling is het moeilijk te bepalen of de zwaarte van de straf voortkomt uit een optelsom van de misdaden, of dat een specifieke misdaad als ernstiger werd beschouwd door het gerecht. Dit maakt het lastiger om straffen te vergelijken en patronen te identificeren. Daarnaast wijst Schmidt op een ander belangrijk punt: in de vroegmoderne periode werd er veel aandacht besteed aan recidivisten, mensen die na een eerdere veroordeling opnieuw een misdaad begingen en terugkwamen bij het gerecht. Bij de vervolging van deze personen werd vaak hun eerdere gedrag meegenomen. Hierdoor werden straffen dus niet alleen gebaseerd op de misdaad waarvoor ze op dat moment voor het gerecht moesten komen, maar ook op hun hele criminaliteitsgeschiedenis. Dit versterkt de complexiteit van het interpreteren van veroordelingen, aangezien eerdere misdaden impliciet of expliciet invloed kunnen hebben gehad op de uiteindelijke straf.³⁸ Deze moeilijkheden maken het essentieel om zorgvuldig te zijn bij het interpreteren van data uit criminele bronnen.

Het eerder genoemde begrip 'Justiznutzung' en het begrip 'the dark number' benadrukken dit punt. 'The dark number' verwijst naar het deel van de criminaliteit dat nooit werd gerapporteerd of vervolgd, wat suggereert dat gerechtelijke archieven slechts een deel van de daadwerkelijke criminaliteit weergeven. Verder waarschuwt Natalie Zemon Davis voor de moeilijkheid van het scheiden van feiten en fictie in rechterlijke archieven. Rechterlijke documenten bevatten vaak subjectieve interpretaties, zowel van de beklaagde als van getuigen en rechters, waardoor het reconstructieproces gevoelig is voor bias. De bronnen weerspiegelen niet alleen de misdaden zelf, maar ook de machtsdynamieken, sociale normen en culturele opvattingen van de vroegmoderne samenleving.³⁹ Deze overwegingen benadrukken de noodzaak om kritisch te zijn

³⁷ Schmidt, *Prosecuting Women*, 9.

³⁸ *Ibidem*, 9.

³⁹ Natalie Zemon Davis, *Fiction in the archives. Pardon tales and their tellers in sixteenth-century France* (Stanford 1987).

bij het analyseren van historische strafrechtelijke bronnen en om altijd de bredere context en beperkingen van het materiaal in acht te nemen.

Omdat de ‘Crimineele sententiën’ geen volledig inzicht geven in de gehele procesdossiers, wordt in deze scriptie expliciet gesproken over het aantal veroordeelde vrouwen in plaats van het aantal criminele vrouwen. Er kunnen immers vrouwen zijn geweest die nooit zijn opgepakt, onder de radar bleven, of veroordeeld werden door een andere rechtbank dan die van de stad Utrecht. Dit kan een vertekening veroorzaken in het beeld van de aanwezigheid van vrouwen in de rechtbank. Het aantal vrouwen dat daadwerkelijk voor het gerecht verscheen kan hoger of lager liggen dan de huidige dataset suggereert, aangezien sommige zaken wellicht werden afgebroken voordat een vonnis werd uitgesproken of buiten de rechtbank werden opgelost. Hierdoor kan een deel van de vrouwelijke verdachten buiten beeld blijven, net zoals sommige processen uitsluitend als arrestaties of beschuldigingen in de rechtbank werden geregistreerd zonder tot een daadwerkelijke uitspraak te komen. Uiteindelijk gaat het in dit onderzoek dus om de veroordelingen van vrouwen en of een crisisperiode hier invloed op heeft.

2.4 De uitwerking

In het volgende hoofdstuk wordt verder uitgelegd hoe de stabiele periode en de crisisperiode er uitzagen in Utrecht. Ook wordt er verder ingegaan op het Gerecht van Utrecht en welke onderdelen van de strafzaken deze behandelde. Daarna worden de algemene statistieken die naar voren komen uit de dataset besproken. Hier wordt ingegaan op het aandeel mannen en vrouwen in de sententies maar ook op de soorten daden en veroordelingen die genoteerd werden. In de daaropvolgende hoofdstukken wordt dieper ingegaan op twee specifieke categorieën misdaden. Ten eerste op de vermogensdelicten. Vanuit de literatuur over economische crisis en misdaad komt naar voren dat deze twee vaak invloed op elkaar hebben. Als economische omstandigheden verslechteren neemt het aantal vermogensdelicten, en specifiek de diefstal, toe.⁴⁰ De tweede categorie die meer verdiept wordt, is de categorie ordeverstoring. Het is een bijzonder grote en diverse categorie waarin veel vrouwen worden veroordeeld en waarin een verschil tussen de stabiele en de crisisperiode te zien is. In deze hoofdstukken wordt de analyse ondersteund door statistieken en worden individuele voorbeelden uit de ‘Crimineele sententiën’ gegeven. Op deze manier wordt de historische werkelijkheid achter de cijfers tastbaarder en realistischer. Dit gecombineerde gebruik van kwantitatieve en kwalitatieve methoden zorgt voor een breed en genuanceerd beeld van de vrouwelijke criminaliteit en rechtspraak in Utrecht in twee verschillende perioden van de zeventiende eeuw.

⁴⁰ Noordam, ‘Strafrechtspleging en criminaliteit in Delft in de vroeg-moderne tijd’, 230-231; Lawson, ‘Property Crime and Hard Times in England’, 97, 116, 127.

3. Analyse

3.1 Utrecht in de stabiele periode en de crisisperiode

In de zeventiende eeuw was Utrecht dankzij een goed ontwikkeld netwerk van trekschuiten uitstekend te bereiken vanuit de weide omtrek. Dit gaf de stad een regionale marktfunctie.⁴¹ Als gewestelijke hoofdstad huisvestte Utrecht de Staten van Utrecht en de Gedeputeerde Staten van Utrecht, evenals het Hof van Utrecht en de Utrechtse munt.⁴² In 1636 werd hier nog een belangrijke instelling aan toegevoegd met de oprichting van Universiteit Utrecht.⁴³ Dit zorgde voor de komst van nieuwe migranten naar de stad. Op de universiteit kwamen naast mensen uit de Republiek ook Duitsers, Polen, Scandinaviërs, Fransen, Hongaren, Engelsen en Schotten studeren.⁴⁴ In tegenstelling tot veel vroegmoderne steden in Holland, kende Utrecht zijn machtshoogtepunt al vóór 1500.⁴⁵ De vroegmoderne periode markeerde voor de stad juist een geleidelijke verschuiving van een nationale naar een regionale rol. Rond 1620 liep Utrecht economisch achter op de Hollandse steden, die een snelle groei doormaakten dankzij hun focus op handel en grootschalige industrie. De Utrechtse economie kon deze snel groeiende steden niet bijbenen.⁴⁶ Bovendien kende de stad een beperkte bevolkingsgroei: van 31.000 inwoners in 1650 naar slechts 33.500 in 1670.⁴⁷ Dit beperkte groeitempo was te wijten aan een sterftcijfer dat het geboortecijfer overtrof. Mede door herhaalde pestepidemieën, die tussen 1624 en 1670 verantwoordelijk waren voor 12.5% van de sterfgevallen. Enkel dankzij een vestigingsoverschot kon de stad haar bevolkingsaantal handhaven en een minimale groei realiseren.⁴⁸

Door deze economische stagnatie vonden er in Utrecht, in tegenstelling tot veel Hollandse steden in die tijd, geen spectaculaire stadsuitbreidingen plaats hoewel hier in eerste instantie wel plannen voor waren.⁴⁹ Zo werd in 1664 voorgesteld om de stad economisch te versterken door kooplieden en ondernemers van elders aan te trekken.⁵⁰ De plannen om haar aantrekkelijker te maken voor deze groepen werden echter nooit uitgevoerd, mede door de financiële risico's, een zware pestepidemie (1663-1668) en de hoge afdrachten aan de Staten Generaal tijdens de Tweede Engelse Oorlog (1665-1667).⁵¹ De situatie verslechterde verder toen Utrecht in 1672 betrokken raakte bij een oorlog tussen de Republiek en een coalitie van Engeland, Frankrijk, Münster en Keulen.⁵² De verdedigingswerken van de stad, die sinds 1629-1630 nauwelijks waren onderhouden, bleken ontoereikend.⁵³ Toen het front Utrecht naderde was overgave voor de Utrechters onvermijdelijk. Op 13 juni 1672 gaf de vroedschap van Utrecht de sleutels van de stad over aan de Franse bevelhebber, markies van Rochefort.⁵⁴ Dit markeerde het begin van een zeventien maanden durende Franse bezetting, waarbij duizenden soldaten in de stad werden ingekwartierd en de bevolking zwaar te lijden had onder het wangedrag van de

⁴¹ R.E. de Bruin (red.), *'Een paradijs vol weelde' Geschiedenis van de stad Utrecht* (Utrecht 2000), 268.

⁴² Ibidem, 272.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Ibidem, 308.

⁴⁵ Ibidem, 113-190.

⁴⁶ Ibidem, 273.

⁴⁷ Ibidem, 249.

⁴⁸ Ibidem, 288.

⁴⁹ Ibidem, 273.

⁵⁰ Ibidem, 286.

⁵¹ Ibidem, 287.

⁵² Ibidem, 289.

⁵³ Ibidem, 290.

⁵⁴ Graafhuis e.a., *I Augustus 1674 de Dom in puin* 6.

soldaten.⁵⁵ De bezetting duurde tot 13 november 1673. Toen de Fransen vertrokken stond Utrecht aan de rand van een financiële afgrond.⁵⁶ De stad had niet alleen de Franse soldaten moeten onderhouden, maar ook een enorm bedrag moeten betalen om te voorkomen dat de stad in brand werd gestoken.⁵⁷ Kort daarna namen Staatse troepen de stad over, waarmee de bezetting nog enkele maanden voortduurde tot april 1674.⁵⁸ In de tweede helft van de zeventiende eeuw snelde de ene na de andere stad Utrechts inwoneraantal voorbij.⁵⁹ Vanaf het jaar 1650 zette een daling van de welvaart in.⁶⁰

3.2 Het stadsgerecht van Utrecht

In de vroegmoderne periode was de rechtspraak in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden sterk gedecentraliseerd, waarbij strafrechtelijke zaken doorgaans lokaal werden behandeld.⁶¹ Utrecht kende echter een uitzonderlijke situatie omdat het Hof van Utrecht als hoogste rechtscollege sinds 1530 bevoegd was om lijfstrafelijke zaken te behandelen. Ook had het Hof jurisdictie over zowel de stad als omliggende gebieden zoals Vreeswijk en Montfoort.⁶² Deze rechtbank behandelde zwaardere misdrijven, terwijl het Stadsgerecht van Utrecht zich bezighield met lichtere zaken en civiele aangelegenheden, zoals echtscheidingen en desolate boedels, waarvan de uitspraken werden vastgelegd in het 'Boeck van Keijne Saken'. Dit onderzoek richt zich echter uitsluitend op de 'Crimineele sententiën' en laat andere gerechtelijke zaken, zoals zedenzaken behandeld door kerkelijke rechtbanken of zaken van militaire rechtbanken, buiten beschouwing.

Tussen 1577 en 1795 onderging de organisatie van het Gerecht van Utrecht verschillende veranderingen, waarbij de invloed op de benoeming van schepenen regelmatig werd aangepast. Zo bepaalde het Satisfactieverdrag van 1577 dat schepenen door de stadhouder zouden worden gekozen uit een voorgedragen groep, terwijl de ordonnantie op de Vroedschap van 1618 en latere aanpassingen dit proces verder vormgaven. In 1651 kreeg de vroedschap zelf het recht om schepenen te benoemen, een regeling die ook in de onderzochte periodes van kracht bleef.⁶³ Deze veranderingen vinden echter plaats voor de twee onderzochte perioden. Er hebben dus geen grote veranderingen in de organisatie van het gerecht plaatsgevonden tijdens of tussen de twee onderzochte perioden. De schout speelde een centrale rol als opsporende en vervolgende instantie. Ook was hij voorzitter van de schepenenbank, waar de uiteindelijke straffen werden bepaald en waar de 'Crimineele sententiën' dus vandaan komen.⁶⁴ Sommige aanklachten werden door de schout afgehandeld zonder dat ze de schepenenbank bereikten. In dit onderzoek zijn deze zaken dus niet meegenomen omdat deze op een andere plek dan in de 'Crimineele

⁵⁵ Graafhuis e.a., *I Augustus 1674 de Dom in puin* 6.

⁵⁶ De Bruin, *Een paradijs vol weelde* 291.

⁵⁷ Graafhuis e.a., *I Augustus 1674 de Dom in puin* 6.

⁵⁸ De Bruin, *'Een paradijs vol weelde'* 293; Graafhuis e.a., *I Augustus 1674 de Dom in puin* 6.

⁵⁹ Ibidem, 250.

⁶⁰ Graafhuis e.a., *I Augustus 1674 de Dom in puin* 7.

⁶¹ Diederiks e.a., *Cahiers voor Lokale en Regionale Geschiedenis* 21.

⁶² Ibidem, 42.

⁶³ Het Utrechts Archief, Stadsbestuur van Utrecht 1577-1795 (7.1.1.2236), Uitleg bij de Crimineele sententiën van het gerecht 1641-1657.

⁶⁴ Diederiks e.a., *Cahiers voor Lokale en Regionale Geschiedenis* 17.

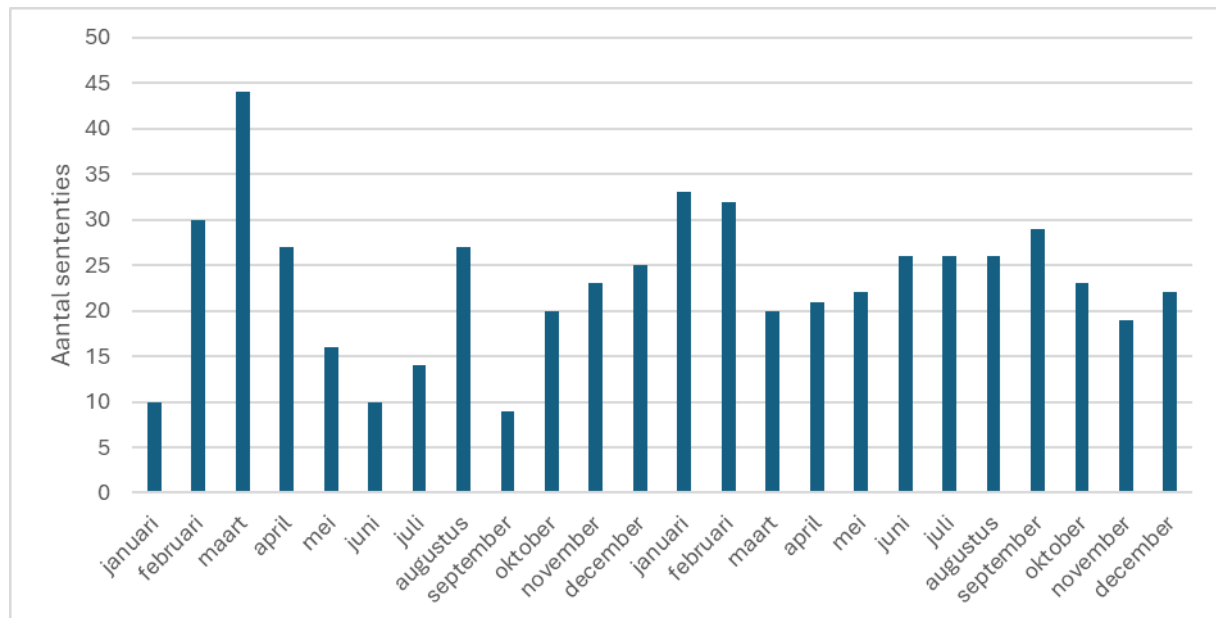
sententiën' worden geregistreerd. Deze bron vormt de kern van dit onderzoek, dat zich richt op de uitspraken en niet op de voorafgaande procesvoering.⁶⁵

3.3 Aantallen sententies per periode

De totaal 746 veroordelingen in de vier onderzochte jaren vormen een belangrijke basis voor de vergelijking tussen de stabiele periode (1652-1653) en de crisisperiode (1672-1673). In de stabiele periode werden aanzienlijk meer vrouwen veroordeeld dan in de crisisperiode. Dit grote verschil roept vragen op over de invloed van crisis op de werking van het gerecht.

Uit figuur 1, de grafiek waarin de maandelijkse verdeling van de sententies in de stabiele jaren wordt weergegeven, blijkt dat er geen duidelijke trends te ontdekken zijn. Het aantal sententies is redelijk gelijkmatig verspreid over de twee jaren. Er zijn geen maanden waarin er opvallend veel of juist weinig criminele veroordelingen plaatsvinden, wat een beeld geeft van een relatief stabiele rechtspraak in deze periode. Dit kan erop wijzen dat er in een stabiele situatie consistent recht werd gesproken.

Figuur 1: Aantal sententies per maand in de stabiele periode (1652-1653)

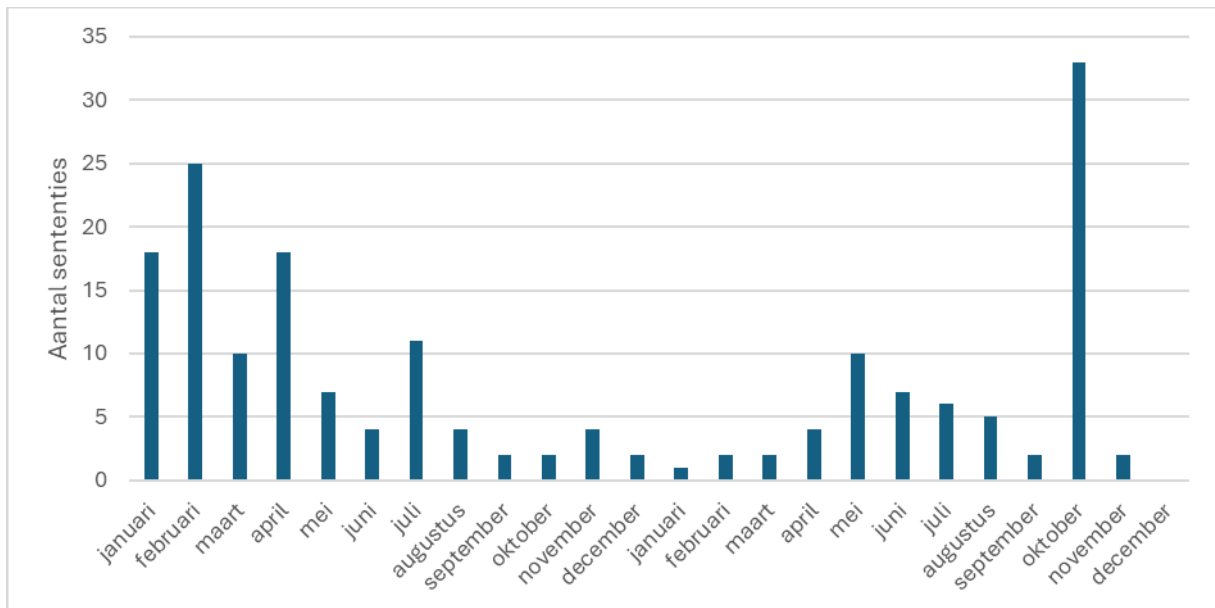
In tegenstelling tot de stabiele periode is er in de crisisperiode een duidelijke trend te zien in de maandelijkse verdeling van de sententies. In figuur 2, de grafiek die de verdeling van de sententies in de jaren 1672-1673 toont, valt op dat er een aanzienlijke afname was in het aantal veroordelingen tussen augustus 1672 en mei 1673. Deze daling valt grotendeels samen met de periode van de Franse bezetting, die duurde van half juni 1672 tot half november 1673.⁶⁶ Het gerecht lijkt in deze maanden minder actief. Opmerkelijk is ook dat er in december 1673 helemaal geen criminele sententies zijn geregistreerd. Dit zou te maken kunnen hebben met de politieke en sociale chaos rondom de aftocht van de Fransen in november van dat jaar en de herovering van Utrecht door de Republiek. Een opmerkelijke piek in het aantal sententies is zichtbaar in oktober 1673. Deze piek kan worden verklaard door twee grote groepsveroordelingen die plaatsvonden in die maand: Een groep van zestien leden van het

⁶⁵ Diederiks e.a., *Cahiers voor Lokale en Regionale Geschiedenis* 20.

⁶⁶ Graafhuis e.a., *I Augustus 1674 de Dom in puin* 6.

vleeshouwersgilde werd veroordeeld voor het schenden van een resolutie van de vroedschap van Utrecht. Een groep van elf turfvolsters werd veroordeeld, hoewel uit de sententie niet duidelijk blijkt waarvoor. Deze groepsveroordelingen vormen uitzonderingen in de statistieken en laten zien dat sociale en economische conflicten soms op grote schaal tot veroordelingen konden leiden. Daarnaast geven deze voorbeelden inzicht in specifieke spanningen binnen de samenleving, zoals de conflicten tussen gereformeerde en katholieke vleeshouwers over de sluitingsdagen van het Vleeshuis.⁶⁷

Figuur 2: Aantal sententies per maand in de crisisperiode (1672-1673)

De verschillen in de verdeling en aantallen sententies tussen de stabiele en crisisperiode suggereren dat de context van oorlog en bezetting een directe impact had op de werking van het gerecht. In tijden van crisis lijkt de rechtspraak minder actief, mogelijk door verstoringen in het bestuur of de rechtsgang. De uitzonderlijke pieken in groepsveroordelingen in 1673 wijzen echter op momenten van intensieve rechtspraak, wellicht als reactie op specifieke conflicten of overtredingen die juist door de crisis zijn veroorzaakt.

3.4 De genderverdeling

De in totaal 746 veroordeelden bestond uit 302 vrouwen (41%) en 443 mannen (59%). In één geval was het geslacht onduidelijk. Dit percentage van 41% veroordeelde vrouwen komt overeen met de hoge aantallen veroordeelde vrouwen die in andere steden in de Republiek zijn geobserveerd. Zoals Ariadne Schmidt in haar artikel aangeeft, was het aandeel vrouwen onder verdachten in vroegmoderne steden vaak verrassend hoog, met percentages die in steden als Gouda, Leiden, Amsterdam en Zwolle varieerden van 25% tot ruim 40%.⁶⁸ Hoewel deze cijfers verdachten betreffen en geen veroordeelden, is de overeenkomst in de percentages opmerkelijk. Utrecht sluit hier met 41% aan bij de hoge percentages.

⁶⁷ De Bruin, 'Een paradijs vol weelde' 292.

⁶⁸ Ariadne Schmidt, 'Migratie, mobiliteit en criminaliteit van vrouwen in Nederlandse steden in de vroegmoderne tijd' *Leidschrift* 37 (2022) 25-43, aldaar 26.

Hoewel het absolute aantal veroordeelde vrouwen in de stabiele periode (217) veel hoger is dan in de crisisperiode (80), biedt het percentage vrouwen binnen de totale criminele sententies een ander perspectief. In de stabiele periode was 39% van de sententies vrouw, in de crisisperiode waren dit er meer, 44% van de veroordeelden was vrouw. Dit betekent dat, hoewel het totale aantal veroordelingen in de crisisperiode lager was, het relatieve aandeel vrouwen in de criminele sententies met 5% toenam.

Tabel 1: Genderverdeling per jaar in procenten

Sententies per periode	Mannen	Vrouwen	Totaal
Stabiele periode	61% (342)	39% (222)	100% (564)
Crisisperiode	56% (101)	44% (80)	100% (181)
Totaal aantal sententies	59% (443)	41% (302)	100% (745)

3.5 Afkomst van de veroordeelden

Ook in de zeventiende eeuw was migratie een veel voorkomend fenomeen. De Vries en van der Woude noemen in hun onderzoek de cijfers van Lucassen, die ervan uitgaat dat ongeveer 500.000 migranten zich in de zeventiende en achttiende eeuw permanent in de Republiek vestigden. Ook zou datzelfde aantal migranten tijdelijk in de Republiek verblijven tijdens hun doorreis naar andere plekken.⁶⁹ In de zeventiende eeuw kende Utrecht een sterftecijfer dat het geboortecijfer overtrof. Pestepidemieën tussen 1624 en 1670 waren verantwoordelijk voor 12,5% van alle overlijdensgevallen in die periode. Om de bevolkingsomvang te behouden of te laten groeien, was Utrecht afhankelijk van immigratie. De migratiestromen na 1620 waren echter minder groot dan die naar sommige Hollandse steden, wat resulteerde in een beperkte bevolkingsgroei van 30.000 naar 31.000 inwoners tussen 1620 en 1650.⁷⁰

In de categorie 'afkomst' zijn twee standaardiseringen toegepast om de gegevens beter te analyseren. De eerste standaardisering is geïnspireerd op de methode van Jeannette Kamp in haar boek *Crime, Gender and Social Control in Early Modern Frankfurt am Main*.⁷¹ Kamp categoriseert de afstand van herkomstplaatsen van verbannen personen tot Frankfurt am Main. Een vergelijkbare aanpak is in dit onderzoek toegepast met de volgende afstandscategorieën:

- <25 km
- 25-50 km
- 50-100 km
- 100-200 km
- 200-500 km
- 500+ km

De tweede standaardisering die is toegepast omvat de plaatsen van herkomst. Hierbij is het land opgenomen waarin deze plaats zich in de huidige tijd bevindt. Dit maakt het mogelijk om te onderzoeken of bepaalde regio's vaker vertegenwoordigd zijn in de sententies. Voor personen waarvan in de vonnissen geen specifieke afkomst is genoemd, is aangenomen dat ze uit Utrecht afkomstig waren. Dit aannemelijkheidsprincipe is gebaseerd op het feit dat herkomst vaak expliciet werd vermeld wanneer iemand van buiten Utrecht kwam, terwijl een lokale afkomst vaak impliciet bleef. Door deze standaardisering biedt de dataset inzicht in zowel de

⁶⁹ De Vries e.a., *The First Modern Economy* 72.

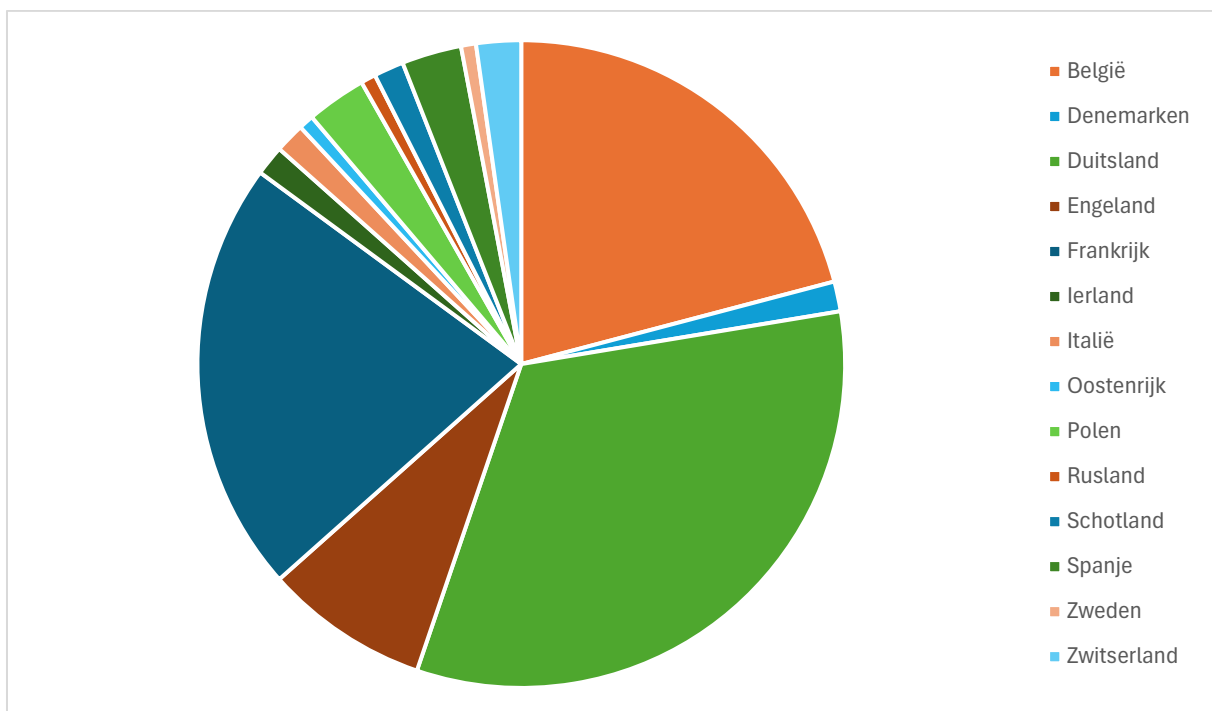
⁷⁰ De Bruin, *'Een paradijs vol weelde'* 288.

⁷¹ Kamp, *Crime, Gender and Social Control in Early Modern Frankfurt am Main* 269.

geografische afstand van de veroordeelden tot Utrecht als de regionale spreiding van hun herkomst. Dit kan bijdragen aan een dieper begrip van migratie, mobiliteit en criminaliteit in de vroegmoderne periode.

In totaal worden 198 verschillende steden of landen van herkomst van veroordeelden genoemd. Valencia is de verste stad die geregistreerd is, op een afstand van 1465 kilometer van Utrecht. Onder de veroordeelden van buitenlandse afkomst vormen Duitsers de grootste groep, gevolgd door Fransen en Belgen. Daarnaast komt er een kleine groep uit Engeland. De andere Europese landen, zoals bijvoorbeeld Spanje en Denemarken, worden vertegenwoordigd door slechts één of twee personen. Dit is te zien in figuur 3. Deze verdeling komt overeen met het beeld dat Faber en Rommes schetsen over Utrecht in de zeventiende eeuw. Zij zeggen dat de migranten uit Zuid-Nederland eind zestiende eeuw de grootste groep vormden, terwijl in de zeventiende eeuw het grootste aantal migranten uit Duitsland kwam. Tegen het midden van de zeventiende eeuw was ongeveer 45% van de inwoners van buiten de stad afkomstig. Migranten speelden een belangrijke rol in bepaalde sectoren, zoals het smedengilde en de textielindustrie.⁷²

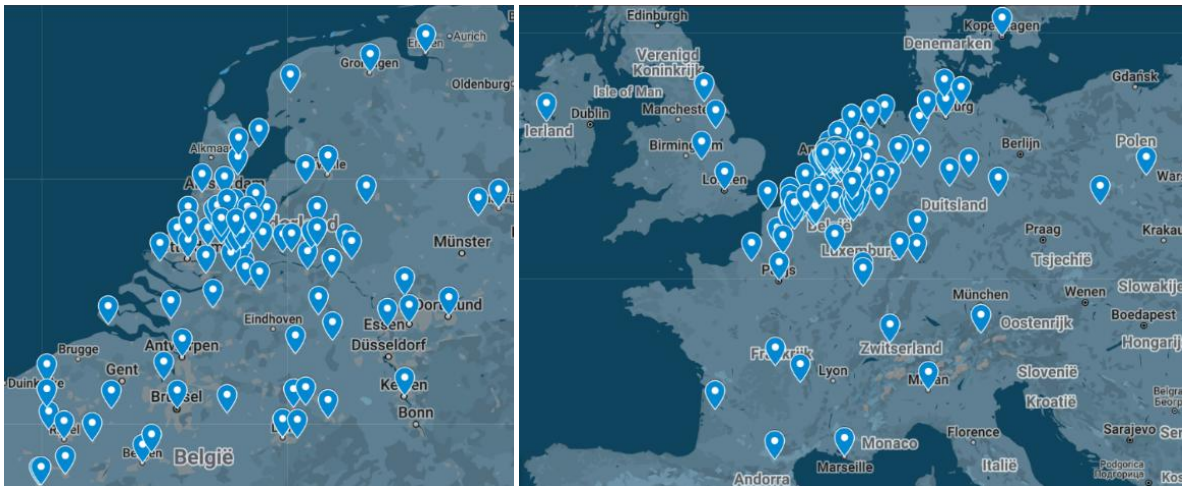
Figuur 3: Verdeling van niet-Nederlandse migranten in de ‘Crimineele sententiën’ per land

De grootste groep veroordeelden was afkomstig uit Nederland, in totaal 605 personen. Hiervan kwamen er 98 niet uit Utrecht, maar uit andere delen van Nederland. Op de kaart zijn de locaties gemarkeerd waar veroordeelden vandaan kwamen. Hieruit blijkt dat de meeste mensen uit de omgeving van Utrecht, Holland en Midden-Nederland kwamen. Uit het oosten van het land lijken minder mensen te komen. Op de tweede kaart, die een overzicht van Europa toont, is zichtbaar dat de meeste niet-Nederlandse veroordeelden uit nabijgelegen gebieden zoals België en het westen van Duitsland kwamen. Ook uit de rest van Europa komen veroordeelden maar hier is geen een specifiek verband aan te wijzen.

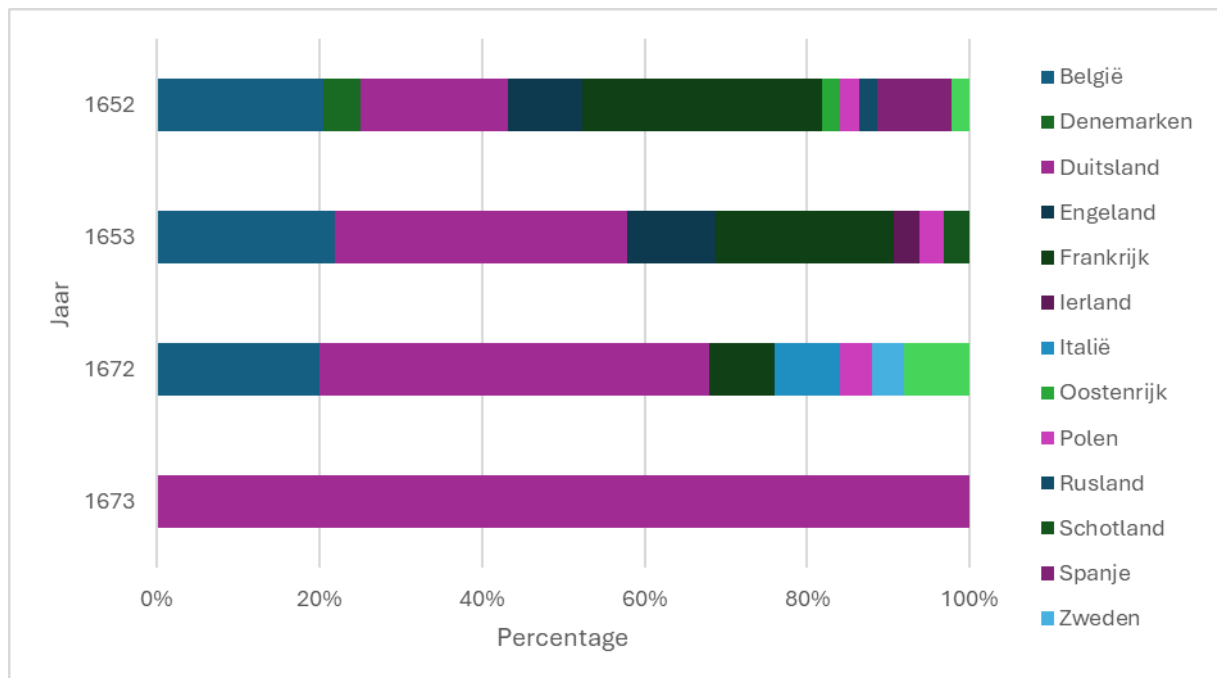
⁷² De Bruin, *‘Een paradijs vol weelde’*; 189.

Kaarten 1 en 2: De afkomst van de veroordeelden uit de 'Crimineele sententiën'

Een opvallend detail is de relatie tussen de crisisperiode en de Franse aanwezigheid. Doordat er meer Fransen in de stad waren door de komst van het Franse leger, kan er verwacht worden dat er meer Fransen veroordeeld werden. Dit blijkt niet het geval te zijn. In figuur 4 is te zien dat het aantal Fransen in de 'Crimineele sententiën' juist lijkt af te nemen in de crisisperiode. In 1673 is het aantal geregistreerde veroordeelden waarbij een afkomst wordt genoemd beperkt. Van de mensen met een geregistreerde herkomst was dat jaar slechts één persoon niet afkomstig uit Nederland. Toch is er één interessante zaak waarin wordt gerefereerd naar de Franse bezetting maar dit is juist een van de weinige zaken waarin het niet om een misdrijf gaat. In een uitspraak van 22 juni 1672 verzoekt een Franse officier, genaamd Fropo, om Lijsbeth uit het tuchthuis te ontslaan omdat een van zijn soldaten met haar wil trouwen. Het gerecht besloot Lijsbeth uit het tuchthuis te ontslaan zoals Fropo had verzocht.⁷³

Figuur 4: Verdeling van niet-Nederlandse veroordeelden per land en per jaar

⁷³ Crimineele sententiën 1670-1684, f. 253-254.

Tijdens de stabiele periode was 36% van de veroordeelden (192 van de 534) afkomstig van buiten Utrecht, terwijl dit percentage in de crisisperiode daalde naar 25% (46 van de 181). Dit kan mogelijk worden verklaard door een afname van het aantal migranten in Utrecht, een lagere criminaliteit onder migranten, of doordat in de crisisperiode minder strikt op bepaalde daden werd gehandhaafd. Onder de migranten die in de stabiele periode werden veroordeeld, waren er 66 vrouw, wat neerkomt op 34%. Een groot deel van deze vrouwen werd veroordeeld voor delicten tegen de openbare orde, zoals bedelarij. In de crisisperiode lag het percentage veroordeelde migrantenvrouwen hoger, namelijk op 45%. Manon van der Heijden heeft als thesis in haar onderzoek over vrouwencriminaliteit in Rotterdam dat een belangrijk deel van de vrouwen migranten waren die van stad tot stad trokken op zoek naar werk of op de vlucht voor bestraffing in andere steden. De meeste van haar onderzochte vrouwen kwamen van het platteland of uit andere steden binnen de republiek. Een van haar verklaringen waarom veel van deze vrouwen in de criminaliteit terechtkwamen is omdat deze migrantenvrouwen in de stad waar ze veroordeeld werden geen sociaal vangnet hadden. Hierdoor zouden ze zich sneller tot de criminaliteit keren dan lokale vrouwen met een sociaal netwerk in de stad.⁷⁴ In het hoofdstuk over publieke ordeverstoring zal er nog wat verder worden ingegaan op de verbanden tussen migranten, publieke ordeverstoring en veroordelingen.

3.6 De misdadencategorieën

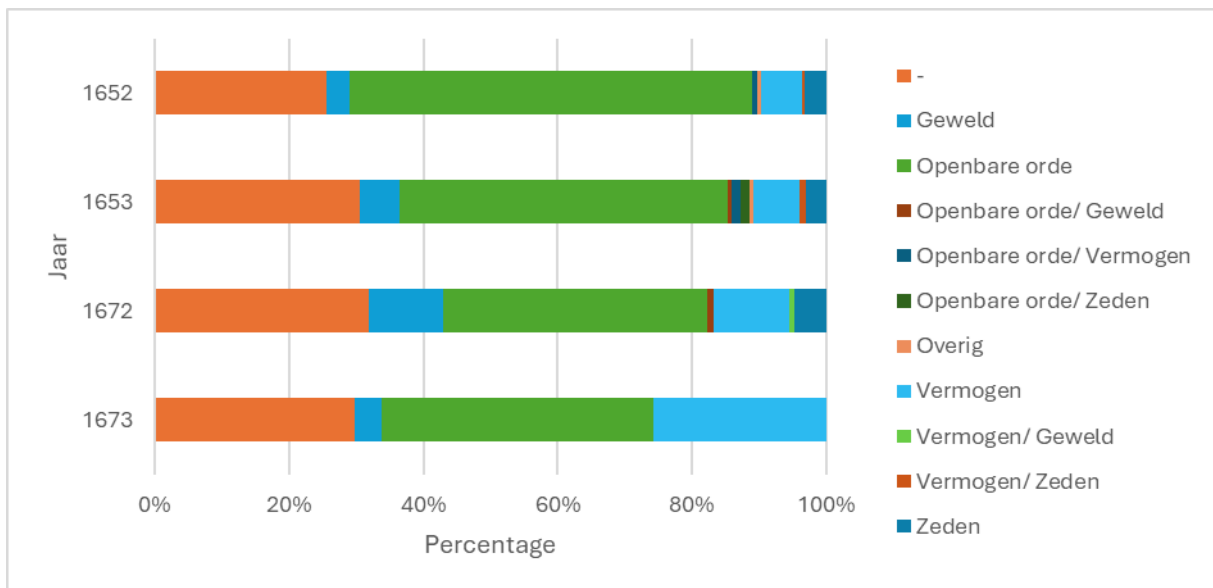
In tabel 2 valt op dat in veel veroordelingen geen specifieke misdaad wordt genoemd. Het lijkt erop dat de daad uitgebreider werd besproken tijdens de rechtszaak, maar dat men deze in de uiteindelijke sententie niet vermeldde. Daarnaast is het opmerkelijk dat delicten tegen de openbare orde met afstand de grootste categorie vormt in de criminele sententies. Maar liefst 50,5% van de totale sententies valt in deze categorie. Daarbij komen nog gevallen uit de mengcategorieën, waar delicten tegen de openbare orde gecombineerd werd met andere misdrijven. De op een na grootste categorie betreft vermogensmisdrijven, maar dit aantal is niet te vergelijken met het overweldigende percentage van delicten tegen de openbare orde. Het is belangrijk om hierbij te vermelden dat openbare orde een bijzonder brede categorie is. Hieronder vallen veel verschillende soorten misdrijven zoals bedelen, kwakzalverij en conflicten.

⁷⁴ Van der Heijden, *Misdadige vrouwen* 169.

Tabel 2: Verdeling van misdaden in procenten

Misdaden	Aantal in procenten
- (geen beschreven daad)	29,0%
Geweld	5,6%
Openbare orde	50,5%
Openbare orde/ Geweld	0,4%
Openbare orde/ Vermogen	0,8%
Openbare orde/ Zeden	0,5%
Overig	0,4%
Vermogen	9,1%
Vermogen/ Geweld	0,1%
Vermogen/ Zeden	0,5%
Zeden	2,9%
Eindtotaal	100,0%

Figuur 5: Verdeling van misdaden per jaar in procenten

In figuur 5 en bijlage 2 is zichtbaar dat vermogensdelicten toenemen in de crisisjaren in Utrecht. Ook het aantal geweldsdelicten is in 1672 relatief sterk gestegen. Opmerkelijk is dat deze toename niet verklaard kan worden door groepsveroordelingen of een specifieke categorie misdaden. Behalve een uit de hand gelopen echtelijke ruzie en een vechtpartij waarbij messen werden getrokken, gaat het in de meeste gevallen om individuele veroordelingen. Dit suggereert dat geweldsmisdrijven in de crisisperiode relatief vaker voorkwamen. Een interessant detail is dat 9 van de 14 geweldsveroordelingen in 1672 plaatsvonden vóór de komst van de Fransen. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat na de Franse bezetting van Utrecht minder veroordelingen werden uitgesproken, omdat de stad in een chaotische en onstabiele situatie verkeerde. Dit kan ook verklaren waarom er in de crisisjaren in totaal aanzienlijk minder sententies werden geregistreerd. Tegelijkertijd zou je kunnen veronderstellen dat de weinige veroordelingen die wél plaatsvonden, door het stadsbestuur en de stedelingen als belangrijker werden beschouwd.

Wat verder opvalt, is dat het percentage geweldsdelicten in 1673 weer bijna net zo laag is als in de stabiele periode. Dit sluit aan bij onderzoek naar andere Hollandse steden, waaruit blijkt dat vermogensdelicten gedurende de zeventiende en achttiende eeuw consequent een grotere rol speelden dan geweldsmisdrijven, zowel bij mannen als bij vrouwen.⁷⁵ In de crisisperiode is er ook een afname te zien van het aantal veroordelingen voor delicten tegen de openbare orde, hoewel dit nog steeds de grootste categorie blijft. Het lijkt erop dat crisissituaties kunnen leiden tot een relatief grotere nadruk op vermogensdelicten, zoals diefstal of inbraak. Daarnaast lijken de veroordelingen in de crisisperiode eenvoudiger van aard te worden. Waar in de stabiele periode vaker sprake was van combinaties van verschillende misdrijven binnen één veroordeling, wordt in de crisisperiode vaker slechts één misdrijf genoemd.

3.7 ‘Vrouwelijke misdaden’

Typische vrouwelijke misdaden zijn infanticide, prostitutie en hekserij. Voor hekserij werden in de onderzochte perioden geen vrouwen veroordeeld. Prostitutie, in de sententies vaak aangeduid als ‘hoererij’, komt in Utrecht uitsluitend voor als vrouwelijke misdaad. Tien vrouwen werden veroordeeld voor prostitutie. Hiernaast werden drie vrouwen en één man veroordeeld voor het faciliteren van prostitutie, bijvoorbeeld door het beheren van een bar waar prostituees werden toegelaten of door als koppelaar(ster) op te treden. Vrouwen die werden veroordeeld voor prostitutie waren van verschillende leeftijden. Sommigen waren getrouwd en sommigen waren ongehuwd of weduwe. Cornelia Jacobs, de vrouw van Johan Candris werd verbannen voor ‘hoererij’ en ‘dieverijen’ op 21 april 1653. Ook Lijsbet, de weduwe van Jan Milo werd op deze dag veroordeeld en verbannen voor prostitutie en omdat ze ongekwalificeerd is om in Utrecht te verblijven. Een andere weduwe die werd veroordeeld was Cornelia Adriaans. Haar veroordeling was op 28 februari 1653. Cornelia was 38 jaar oud en werd zelfs gevangen genomen op huis Hasenberg. Zij is als ‘coppelaarster’ werkzaam geweest. Dit werd zwaar opgenomen want ze werd hiervoor ‘gegeeseld’, ‘geschavotteerd’ en daarna levenslang verbannen. Aan de publieke vernedering in de veroordeling, voorafgaand aan de verbanning, is te zien dat het zijn van een ‘coppelaarster’ zwaarder werd opgenomen dan de misdaad ‘hoererij’.⁷⁶

3.8 Bestrafing

Omdat de focus ligt op criminele sententies, is er in vrijwel elke veroordeling een uitspraak opgenomen. Deze uitspraken zijn ingedeeld in de volgende algemene categorieën: Boete, doodstraf, gebrandmerkt, lijfstraf, ontslagen, opgesloten, publieke vernedering, straf bij hovertreding, verbannen, verbod, verder onderzoek, verplicht trouwen, waarschuwing en zaak gedisponeerd. Het kan zijn dat er in een sententie een combinatie van straffen wordt gegeven zoals publieke vernedering en daarna verbanning. Deze straffen zijn dan allebei, in de volgorde zoals ze in de sententie staan, in de standaardisatie opgenomen. Bij elke straf zijn verschillende gradaties te onderscheiden. Onder ‘boete’ vallen bijvoorbeeld straffen met verschillende hoogtes van bedragen, afhankelijk van de ernst van het delict en de omstandigheden. In de categorie ‘verbannen’ wordt onderscheid gemaakt tussen tijdelijke en levenslange verbanning,

⁷⁵ Van der Heijden, *Misdadige vrouwen* 105.

⁷⁶ Crimineele sententiën 1641-1657, f. 726; Crimineele sententiën 1641-1657, f. 730; Crimineele sententiën 1641-1657, f. 776-777.

zowel uit de stad als, in sommige gevallen, uit de Vrijheid Vreeswijk. De categorie 'opgesloten' omvat gevangenisstraffen van verschillende duur.

Tijdens de Republiek waren de meest voorkomende straffen: te pronkstelling, geseling (openbaar of binnenskamers), brandmerken, de doodstraf (door ophanging, radbraken, zwaard of verdrinking), verbanning, opsluiting op water en brood, tucht- en werkhuisstraffen, geldboetes of combinaties daarvan.⁷⁷ Deze straffen komen ook in Utrecht in meer of mindere mate voor in de onderzochte jaren. Opmerkelijk is de grote groep verdachten die door de rechtbank werd ontslagen, wat betekent dat zij uiteindelijk geen straf kregen voor hun misdaad. Er zijn verschillende redenen waarom mensen ontslagen werden. Florike van Egmond noemt het voorbeeld van een Alkmaarse slotenmaker die uiteindelijk wordt ontslagen voor het gebrek aan bewijs.⁷⁸ Verder waren manieren waarop mensen konden worden vrijgesproken het aangeven van een ander delict of vrijkoping. Echter werden vrouwen soms ook vrijgesproken omdat ze zwanger waren, of gewoon omdat ze vrouw waren.⁷⁹ Wanneer je van het totaal aantal zaken de gedisponeerde zaken, de ontslagen personen en de zaken zonder geregistreerde straf optelt, kom je uit op 242 zaken. Hiervan vonden er 176 plaats in de stabiele periode en 66 in de crisisperiode. Dit betekent dat in de stabiele periode 33% van de zaken eindigde in ontslag, en in de crisisperiode 36%, wat neerkomt op een totaal van 34%. Daarnaast valt op dat vrouwen relatief zelden een geldboete kregen in vergelijking met mannen. In de crisisperiode werden 42 mannen veroordeeld tot een boete, terwijl dat er in de stabiele periode 40 waren. Dit betekent dat in de crisisperiode relatief meer mannen een boete kregen, vooral gezien het kleinere totaal aantal sententies. Een mogelijke verklaring voor de toename van boetes in de crisisperiode kan zijn dat dit een eenvoudige straf was om op te leggen. Bovendien kan het verband houden met de financiële nood van de stad, die tijdens de Franse bezetting extra inkomsten nodig had.

⁷⁷ Diederiks, e.a., *Cahiers voor Lokale en Regionale Geschiedenis* 19.

⁷⁸ Florike van Egmond, 'Recht en krom. Corruptie, ongelijkheid en rechtsbescherming in de vroegmoderne Nederlanden', *Low Countries Historical Review* 116:1 (2001) 1-33, aldaar 4-8.

⁷⁹ Noordam, 'Strafrechtspleging en criminaliteit in Delft in de vroeg-moderne tijd'.

Tabel 3: Genderverdeling in het totale aantal uitspraken

Uitspraken	?	m	v	Eindtotaal
-	-	5	2	7
<i>Boete</i>	-	82	23	105
<i>Doodstraf</i>	-	-	2	2
<i>Huisarrest</i>	-	1	-	1
<i>Lijfstraf</i>	-	13	5	18
<i>Lijfstraf -> Publieke vernedering -> Verbannen</i>	-	-	1	1
<i>Lijfstraf -> Verbannen</i>	-	6	7	13
<i>Ontslagen</i>	-	64	49	113
<i>Ontslagen -> Boete</i>	-	1	-	1
<i>Opgesloten</i>	-	33	18	51
<i>Opgesloten -> Boete</i>	-	2	-	2
<i>Opgesloten -> Publieke vernedering</i>	-	1	-	1
<i>Opgesloten -> Verbannen</i>	-	6	4	10
<i>Publieke vernedering</i>	-	1	-	1
<i>Publieke vernedering -> Gebrandmerkt -> Verbannen</i>	-	2	-	2
<i>Publieke vernedering -> Lijfstraf -> Gebrandmerkt -> Verbannen</i>	-	-	1	1
<i>Publieke vernedering -> Opgesloten -> Verbannen</i>	-	-	1	1
<i>Publieke vernedering -> Verbannen</i>	-	18	5	23
<i>Straf bij herovertredding</i>	-	24	34	58
<i>Verbannen</i>	1	134	118	253
<i>Verbannen -> Boete</i>	-	2	-	2
<i>Verbod</i>	-	4	4	8
<i>Verder onderzoek</i>	-	-	2	2
<i>Verplicht trouwen</i>	-	1	-	1
<i>Waarschuwing</i>	-	40	24	64
<i>Zaak gedisponeerd</i>	-	3	2	5
Eindtotaal	1	443	302	746

In de stabiele periode wordt er niemand bij het Gerecht van Utrecht tot de dood veroordeeld. De zwaardere of ernstigere zaken worden over het algemeen door het Hof van Utrecht behandeld. In de crisisperiode worden er wél twee vrouwen veroordeeld tot de doodstraf. Een van deze vrouwen was Cornelia Loor, die in 1672 werd veroordeeld tot de doodstraf na het doden van haar neefje. Haar straf omvatte publieke executie aan een paal, inclusief het afhakken van haar rechterhand. Dit past binnen de gangbare straf voor kindermoord, hoewel Cornelia's daad niet als infanticide wordt geclassificeerd omdat zij niet de moeder van het kind was en het slachtoffer niet een pasgeboren kind.⁸⁰

Soms werden koppels samen veroordeeld. Zo werden Peter en Lijsbeth van Gelder in 1653 meerdere keren gewaarschuwd en uiteindelijk gestraft wegens de illegale verkoop van brandewijn. Ondanks waarschuwingen bleven ze doorgaan, wat uiteindelijk leidde tot veroordelingen. Een ander koppel, Pieter Dumon en Claradu Beaum, kreeg uiteenlopende straffen. Claradu moest samen met haar man vertrekken zonder terug te keren. In de uitspraak

⁸⁰ Van der Heijden, *Misdadige vrouwen* 77.

van Pieter werden zijn delicten uitgebreid beschreven, waaronder landloperij, kwakzalverij en het verstoren van de openbare orde. Hij werd publiekelijk gestraft en voor zes jaar verbannen. Deze voorbeelden laten zien hoe uiteenlopend de straffen en omstandigheden konden zijn, afhankelijk van de aard van het delict en de betrokken personen.

3.9 Conclusie

De analyse van de cijfers laat zien dat het Gerecht van Utrecht aanzienlijk minder actief was in de crisisperiode in vergelijking met de stabiele periode. In de stabiele periode is het gerecht redelijk consistent met het aantal uitspraken per maand. In de crisisperiode is er een daling zichtbaar die grotendeels samenvalt met de periode van de Franse bezetting. Dit toont aan dat deze politieke crisis directe invloed had op het functioneren van het gerecht. De invloed van crisis is ook zichtbaar in het percentage veroordeelde vrouwen. In de stabiele periode was 39% van de veroordeelden vrouw, terwijl dit in de crisisperiode 44% procent was. Hier is dus een toename van 5%. In totaal was het percentage veroordeelde vrouwen in Utrecht 41%, dit komt overeen met de percentages van vervolgte en veroordeelde vrouwen in andere steden in de Republiek.

‘Delicten tegen de openbare orde’ was de meest voorkomende categorie misdrijven, gevolgd door ‘vermogensdelicten’. Opmerkelijk was de toename van ‘gewelddelicten’ in 1672. Negen van de veertien veroordelingen werden uitgesproken vóór de komst van de Fransen. Hoewel de bezetting toen nog niet was begonnen verkeerde Utrecht toen al wel in een economische crisis. Ook was er door het begin van de oorlog veel onrust in de stad. Dit kan het functioneren van het gerecht hebben aangetast. Maarten van Dijk stelt dat geweld toeneemt in periodes waarin het gerechtelijk apparaat zwakker functioneert.⁸¹ Dit zou een verklaring kunnen bieden voor de procentuele toename van geweld in het begin van 1672. Ook het percentage vermogensdelicten nam in de crisisperiode toe. Dit sluit aan bij de eerder besproken literatuur waarin wordt gesteld dat in tijden van politieke en economische crisis de vermogensdelicten toenemen.

Een specifieke straf waarop de crisis invloed lijkt te hebben is ‘boete’. Zowel absoluut als relatief is er in de crisisperiode een toename te zien in het aantal mannen dat als straf een boete kreeg opgelegd. Vrouwen werden zelden gestraft met een boete. De relatieve toename van het aantal boetes zou te maken kunnen hebben met de economische crisis. Mogelijk werd deze straf zo veel opgelegd om de financiële tekorten van de stad aan te vullen. In beide periodes was er ook een grote groep mensen die werd ontslagen en die dus uiteindelijk geen veroordeling kreeg. De complexiteit van de veroordelingen neemt daarnaast af in de crisisperiode. Dit kan wijzen op een eenvoudiger strafbeleid of op beperkte middelen van het gerecht in deze periode, waarin geen ruimte was voor uitgebreide rechtszaken. Een teken van verharding in de crisisperiode is het feit dat twee vrouwen werden veroordeeld tot de doodstraf terwijl in de stabiele periode niemand de doodstraf opgelegd kreeg.

⁸¹ Maarten F. van Dijk, ‘De stad als onafhankelijke variabele en centrum van moderniteit. Langetermijntrends in stedelijke en rurale criminaliteitspatronen in de Nederlanden (1300-1800)’, *Stadsgeschiedenis* 1:1 (2006) 7-26, aldaar 24.

4. Vermogensdelicten

Marije Lulofts was 25 jaar oud toen ze in mei 1672 werd genoemd in de ‘Crimineele sententiën’. In het vonnis wordt ze ook aangeduid met de bijnaam ‘Vriese Marie’, een verwijzing naar haar plaats van herkomst Leeuwarden. Ze werd veroordeeld voor diefstal en kreeg als straf een publieke geseling op het schavot, gevolgd door drie jaar opsluiting in het stadswerkhuis. Na het uitzitten van deze straf werd ze levenslang verbannen uit de steden en landen van Utrecht. De diefstal die zij beging, zakkenrollen op de markt, was weinig gewelddadig, wat haar zware straf opmerkelijk maakt. De rest van het vonnis biedt echter meer inzicht in haar criminele verleden, waarin haar leven als ‘godloos en diefachtig’ wordt beschreven. Al in 1664, toen Marije 17 jaar was, werd ze in Amsterdam veroordeeld voor ‘dieverij’ en werd gezeseld en verbannen. Haar verbanning leefde ze echter niet na, wat leidde tot drie jaar opsluiting in het spinhuis. De opsluiting leek geen effect te hebben, want in 1667 werd ze in Rotterdam veroordeeld tot publieke geseling en verbanning. Haar criminele activiteiten beperkten zich niet tot Amsterdam en Rotterdam; ook in Delft, Leiden en Dordrecht pleegde zij vermogensdelicten. Toen zij uiteindelijk in Utrecht weer werd betrapt, werd haar gehele criminele verleden meegenomen in de straf die zij kreeg.⁸² Marije Lulofts, of ‘Vriese Marie’, is daarmee exemplarisch voor de vele andere criminelen uit de vroegmoderne periode. Hier zien we terug wat Ariadne Schmidt in haar artikel stelde: in de vroegmoderne tijd was er een aanzienlijk aantal mensen dat zich specialiseerde in criminele praktijken.⁸³

Zoals in het vorige hoofdstuk werd besproken, was er in de crisisperiode een opvallende toename van het aantal vermogensdelicten. Dit legt een logisch verband tussen crisis en diefstal. In de criminologische literatuur wordt de link tussen werkloosheid en criminaliteit vaak als complex beschouwd. Een economische crisis leidt doorgaans tot een stijging van de werkloosheid, wat de drempel voor misdaden zoals diefstal verlaagd kan hebben.⁸⁴ Historici verschillen echter van mening over de mate waarin sociaaleconomische omstandigheden het criminaliteitsniveau en de aard van gepleegde misdaden beïnvloeden. Dit maakt het moeilijk om een duidelijk verband te leggen tussen werkgelegenheid en diefstal.⁸⁵ Onderzoek naar Haarlem na 1750, een periode waarin de stadsbevolking afnam en de werkloosheid steeg, toont aan dat er een verband bestaat tussen crises en een relatieve toename van vermogensdelicten.⁸⁶ Daarentegen concludeert Manon van der Heijden in ‘Misdadige vrouwen’ dat fluctuaties in de economie in de vroegmoderne periode geen eenduidige invloed lijken te hebben op criminaliteitspatronen. Economische groei en toenemende welvaart gingen vaak gepaard met stijgende voedselprijzen en de verarming van de laagste sociale groepen in de stedelijke samenleving. Bovendien kan de vervolging of afname van bepaalde andere delicten een vertekend beeld geven, waardoor het lijkt alsof vermogensdelicten in grotere mate toenamen.⁸⁷

4.1 Vermogensdelicten in de stabiele- en de crisisperiode

Omdat in het laatste onderzochte jaar, 1673 een verdubbeling van vermogensdelicten in Utrecht is waar te nemen is het van belang om dieper in te gaan op de percentages van veroordeelde

⁸² Crimineele sententiën 1670-1684, f. 247-250.

⁸³ Schmidt, *Prosecuting Women* 9.

⁸⁴ Van der Heijden, *Misdadige vrouwen* 104.

⁸⁵ Ibidem, 105-106.

⁸⁶ Ibidem, 106.

⁸⁷ Ibidem, 105.

vermogensdelinquenten per jaar. In 1652 was het percentage 7,5%, in 1653 9,1%, in 1672 12,1% en in 1673 25,7%. In de eerste drie jaren komen er ook enkele sententies voor waarin mensen zowel voor vermogensdelicten als voor andere misdrijven werden veroordeeld. In 1673 betreft het echter uitsluitend vermogensdelicten. Het aantal vermogensdelicten dat voorkomt in de sententies is in de crisisperiode dus duidelijk gestegen. Vermogenscriminaliteit omvat alle strafbare handelingen die verband houden met het onrechtmatig verkrijgen of gebruiken van vermogen (zie tabel 4). Om inzicht te krijgen in de aantallen van de verschillende soorten delicten, is ervoor gekozen om bij een veroordeling voor meerdere delicten, de delicten los van elkaar op te nemen in de tabel. Het totaal van het aantal vermogensdelicten is dus hoger dan het aantal veroordelingen. Hiervoor is gekozen zodat duidelijk wordt hoe vaak een delict per periode en per gender voorkwam bij het gerecht.

Tabel 4: De soorten vermogensdelicten per periode per gender

Soorten vermogensdelicten	Stabiele periode			Crisisperiode		
	M	V	Totaal	M	V	Totaal
<i>Brandstichting</i>	-	-	-	-	1	1
<i>Diefstal</i>	18	15	33	4	8	12
<i>Fraude</i>	1	-	1	1	-	1
<i>Met verdachte personen omgegaan</i>	1	-	1	-	-	-
<i>Opslaan van verboden goederen</i>	-	-	-	7	-	7
<i>Overtreden van belastingregels</i>	-	-	-	5	-	5
<i>Smokkelen</i>	4	-	4	6	-	6
<i>Valsmunterij</i>	-	-	-	-	1	1
<i>Vandalisme</i>	3	-	3	-	-	-
<i>Verkopen van gestolen goederen</i>	2	2	4	-	-	-
<i>Verkopen van verboden goederen</i>	1	1	2	-	-	-
Totaal	30	18	48	23	10	33

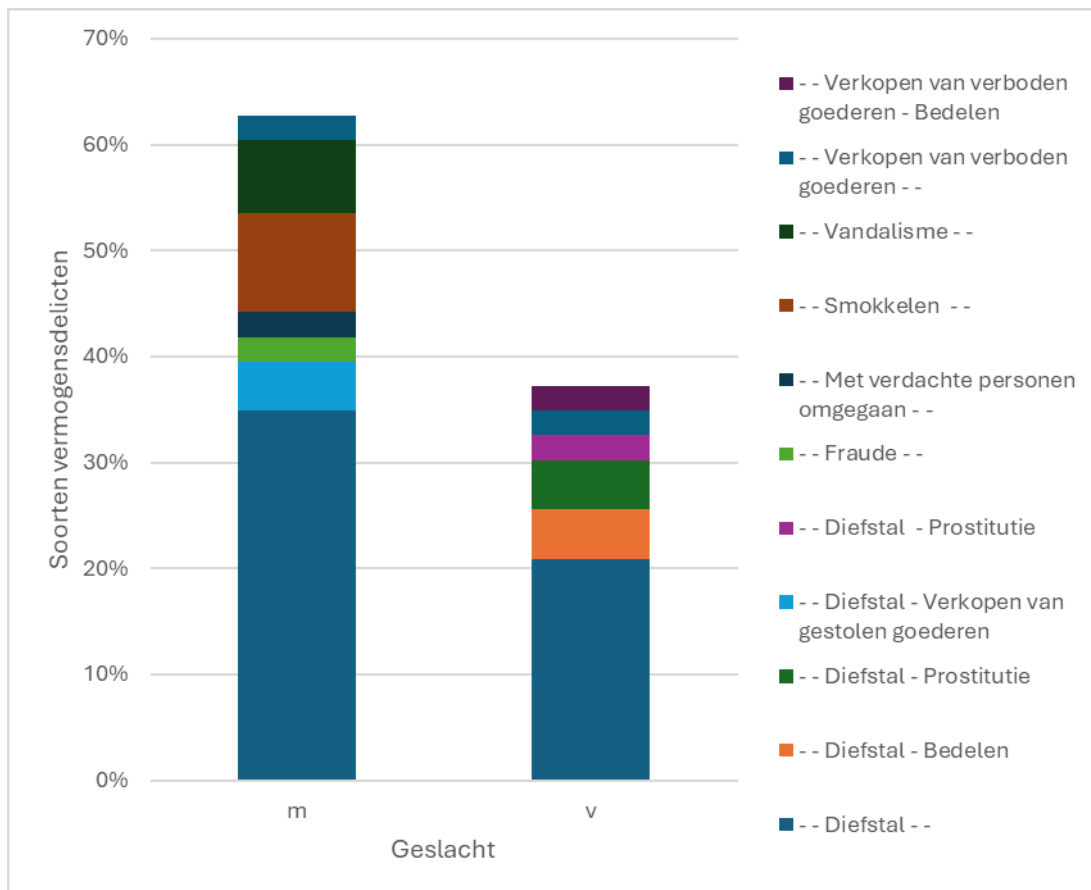
In tabel 4 worden de vermogensdelicten per soort delict weergegeven. Het blijkt dat 'diefstal' zowel in de stabiele periode als in de crisisperiode de meest voorkomende vorm van vermogenscriminaliteit is. Verder is te zien dat bepaalde vermogensdelicten in de ene periode frequenter voorkomen dan in de andere. In de stabiele periode zijn er enkele veroordelingen voor 'vandalisme' en 'verkopen van gestolen goederen', delicten die in de crisisperiode niet voorkomen. In de crisisperiode daarentegen komt het delict 'opslaan van verboden goederen' voor en worden belastingregels vaker overtreden. Ook werd er in deze periode een veroordeling uitgesproken voor 'valsmunterij'. Hoewel 'smokkelen' en 'verkoop van verboden goederen' in beide periodes voorkomen, lijkt er in de crisisperiode een toename te zijn van delicten die verband houden met verboden goederen, zoals 'smokkelen', 'opslaan van verboden goederen' en 'verkoop van verboden goederen'.

Een belangrijke vraag is of er genderverschillen te vinden zijn in de soorten vermogensdelicten die gepleegd worden, en of deze verschillen variëren tussen de stabiele periode en de crisisperiode. Van der Heijden stelt in haar onderzoek dat vaak wordt verondersteld dat de vermogensdelicten van mannen en vrouwen een andere aard hadden. Mannen zouden

gewaagdere en risicovollere misdaden plegen, zoals diefstallen en berovingen, terwijl vrouwen zich doorgaans beperkten tot minder risicovolle diefstallen, die dichterbij huis werden gepleegd. Vrouwen zouden alleen risicovolle misdrijven aandurven in samenwerking met mannen.⁸⁸

In figuur 6 wordt duidelijk dat in de stabiele periode het aantal vrouwen dat vermogensdelicten pleegt veel lager is dan het aantal mannen: slechts 36% van de vermogensdelicten werd door vrouwen gepleegd, waarvan 21% diefstal betreft.

Figuur 6: Verdeling van vermogensdelicten per gender in de stabiele periode

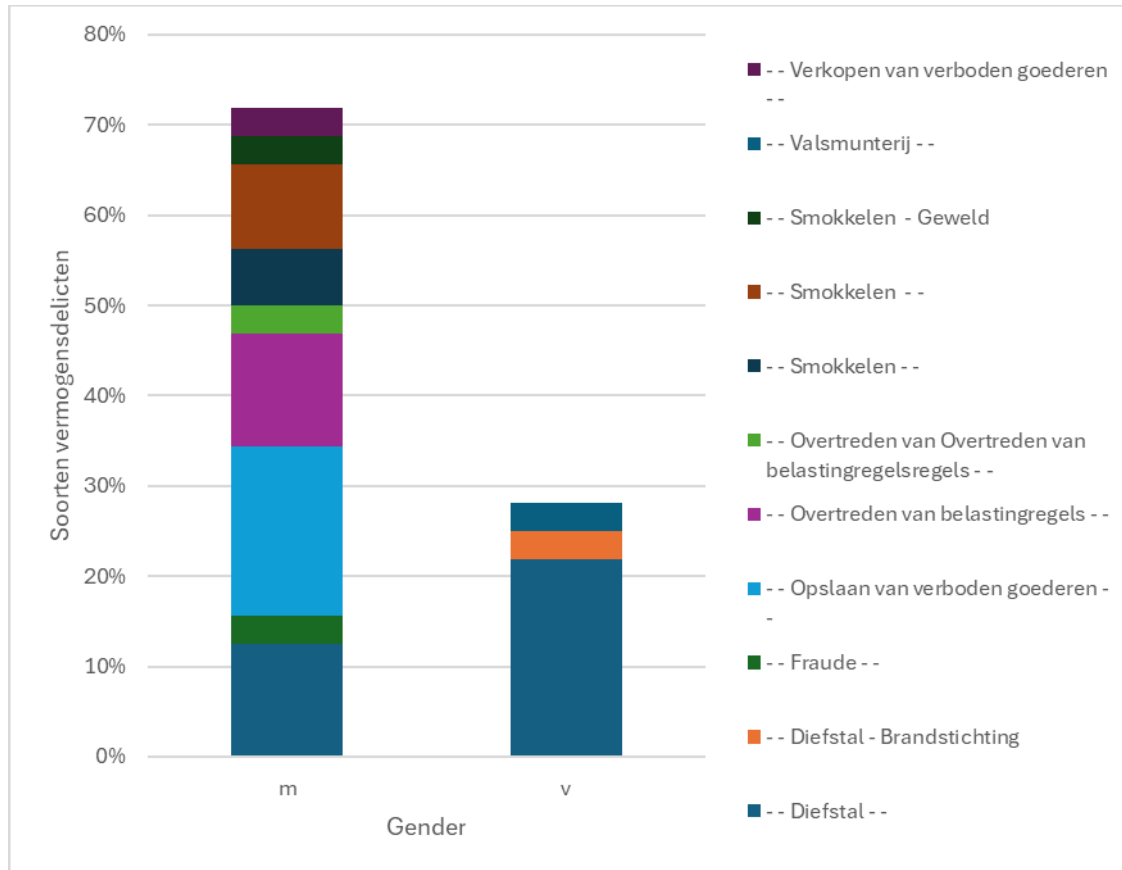

Zoals te zien is in figuur 7, pleegden vrouwen ook in de crisisperiode minder vermogensdelicten. Slechts 28% van de delicten werd gepleegd door vrouwen. Opmerkelijk is echter dat vrouwen het grootste deel van de categorie diefstal voor hun rekening namen. In absolute termen werden in de crisisperiode echter niet meer vrouwen voor diefstal veroordeeld. In de stabiele periode werden bijvoorbeeld tien vrouwen veroordeeld, terwijl dit aantal in de crisisperiode slechts zeven was. Desondanks is het interessant dat het relatieve percentage zo sterk verschilt. Het feit dat er uiteindelijk minder mensen voor diefstal zijn veroordeeld, kan te maken hebben met het feit dat het gerecht meer rekening hield met de moeilijke periode waarin de stedelingen zich bevonden. Dit is een fenomeen dat ook door Hanawalt werd opgemerkt in haar artikel over de economische invloed op criminaliteit in Engeland tussen 1300 en 1348. In die periode leek het erop dat rechters rekening hielden met de omstandigheden tijdens hongersnoden, wat resulteerde in een relatief hogere vrijlating van verdachten in vergelijking met andere periodes.⁸⁹

⁸⁸ Van der Heijden, *Misdadige vrouwen* 91.

⁸⁹ Hanawalt, 'Economic influences on the pattern of crime in England', 295.

Figuur 7: Verdeling van vermogensdelicten per gender in de crisisperiode

4.2 Diefstal door vrouwen

Omdat vrouwen over het algemeen diefstallen dicht bij huis pleegden, deden ze dit vaak op plekken die ze goed kenden, bijvoorbeeld op hun werk. Ze begingen vooral diefstallen bij mensen thuis, als ze daar bijvoorbeeld als meid werkten.⁹⁰ Uit verschillende sententies komt naar voren dat vrouwen geld stalen maar naast geld waren vrouwen in de vroegmoderne periode vooral geïnteresseerd in textiel, kleding en huishoudelijke goederen.⁹¹ Aangezien vrouwen meestal huisdiefstal pleegden, bestond hun gestolen waar vaak uit lakens, servetten, dekens, hemden, broeken en verder alles wat voor het grijpen lag.⁹² Anna Jans, bijvoorbeeld, werd in mei 1673 veroordeeld. Ze was 19 jaar oud en afkomstig uit Holsteyn, in het huidige Zwitserland. Ze was werkzaam als dienstmaagd in een huis in Utrecht, waar ze linnengoed stal. Ze werd betrapt en ontslagen door haar werkgever. Van haar ontslag lijkt ze weinig geleerd te hebben want kort daarna stal ze opnieuw linnen uit de blekerij die bij haar voormalige werkplek hoorde. Wederom werd ze betrapt maar deze keer waren de gevolgen een stuk groter en werd ze gevangengenomen in huis Hasenberg. Haar straf bestond uit een publieke geseling, gevolgd door een gevangenisstraf van twee jaar in het stadswerkhuis. Na deze straf werd ze voor zes jaar verbannen uit de stad Utrecht.⁹³

⁹⁰ Van der Heijden, *Misdadige vrouwen* 96.

⁹¹ Schmidt, *Prosecuting Women* 140.

⁹² Van der Heijden, *Misdadige vrouwen* 99-100.

⁹³ Crimineele sententiën 1670-1684, f. 250-252.

Met uitzondering van twee veroordelingen werden vrouwen vrijwel altijd voor diefstal in combinatie met een ander misdrijf veroordeeld. Mannen begaan een grotere variëteit aan vermogensdelicten. Zij pleegden niet alleen diefstal, maar worden ook veroordeeld voor vandalisme en smokkelen. Manon van der Heijden gaf aan dat vrouwen in de vroegmoderne periode zelden schuldig waren aan beroving en inbraak, maar wel actiever waren als dievegges.⁹⁴ Daarnaast verwijst zij naar onderzoek van Els Kloek, waarin werd vastgesteld dat tussen 1678 en 1794 vrouwen in Leiden nauwelijks onderdeden voor mannen in de categorie vermogensdelicten.⁹⁵ Het type vermogensdelicten dat beide seksen pleegden, kwam daarbij sterk overeen. Eerdere onderzoeken hebben bovendien verbanden gelegd tussen vrouwen, hun rol als verantwoordelijke voor het eten in het gezin en vermogensdelicten. Sheila Rowbotham concludeerde namelijk dat vrouwen vaak verantwoordelijk waren voor het doen van de boodschappen en het koken, en dat zij doorgaans het huishoudgeld beheerden.⁹⁶

4.3 Bestrafing

Manon van der Heijden noemt in haar onderzoek naar Rotterdam dat de straffen voor vermogensdelicten zwaar waren. Meestal kregen de vrouwen daar een lijfstraf in combinatie met een gevangenisstraf.⁹⁷ Dit komt niet overeen met de straffen die de veroordeelden in Utrecht kregen. In tabel 5 is te zien dat het percentage voor vermogensdelicten veroordeelde vrouwen afneemt van 40% in de stabiele periode naar 28% in de crisisperiode. Ook krijgen vrouwen heel andere straffen in de stabiele periode dan in de crisisperiode. In de stabiele periode wordt het grootste deel van de vrouwen verbannen uit de stad. Het aandeel vrouwen is dan zelfs veel hoger dan het aantal mannen. Het percentage vrouwen dat verbannen wordt vanwege het plegen van een vermogensdelict is namelijk 22% terwijl er van de mannen maar 8% verbannen wordt. Verder worden vrouwen in deze periode vooral opgesloten (6%) of opgesloten en daarna verbannen (6%).

In de crisisperiode is het percentage veroordeelden dat opgesloten wordt meer dan twee keer zo hoog dan in de stabiele periode, van 15% in de stabiele periode naar 32% in de crisisperiode. Van de 32% in de crisisperiode is de helft vrouw. Relatief gezien is het percentage tot opsluiting veroordeelde vrouwen gestegen. Verder is het opvallend dat in de crisisperiode meer boetes worden gegeven voor het plegen van een vermogensdelict. De straf 'boete' wordt in bijna de helft van de delicten als straf gegeven. Zou dit een manier voor het gerecht en het stadsbestuur zijn om geld te verdienen in de crisisperiode? Het zijn echter vooral mannen die een boete moeten betalen. Er is in dit geval maar één vrouw die deze veroordeling krijgt.

⁹⁴ Van der Heijden, *Misdadige vrouwen* 92.

⁹⁵ Ibidem.

⁹⁶ Ibidem, 180.

⁹⁷ Ibidem, 90.

Tabel 5: Bestraffingen van vrouwen voor vermogensdelicten per periode

Bestraffingen	Stabiele periode		Crisis periode	
	<i>Vrouwen</i>	<i>Totaal</i>	<i>Vrouwen</i>	<i>Totaal</i>
<i>Boete</i>	2%	9%	3%	47%
<i>Doodstraf</i>	-	-	3%	3%
<i>Lijfstraf</i>	-	2%	-	-
<i>Lijfstraf → Verbannen</i>	-	7%	3%	3%
<i>Ontslagen</i>	-	-	-	3%
<i>Opgesloten</i>	6%	15%	16%	32%
<i>Opgesloten → Boete</i>	-	-	-	3%
<i>Opgesloten → Verbannen</i>	6%	15%	-	-
<i>Publieke vernedering</i>	-	2%	-	-
<i>Publieke vernedering → Gebrandmerkt → Verbannen</i>	-	5%	-	-
<i>Publieke vernedering → Lijfstraf → Gebrandmerkt → Verbannen</i>	2%	2%	-	-
<i>Publieke vernedering → Opgesloten → Verbannen</i>	-	-	3%	3%
<i>Publieke vernedering → Verbannen</i>	2%	7%	-	-
<i>Straf bij herovertreding</i>	-	2%	-	3%
<i>Verbannen</i>	22%	30%	-	-
<i>Verbod</i>	-	2%	-	3%
<i>Waarschuwing</i>	-	2%	-	-
Totaal	40% (19)	100% (47)	28% (9)	100% (32)

In de crisisperiode werden twee vrouwen ter dood veroordeeld. De ene werd, zoals eerder besproken, veroordeeld voor een kindermoord, de andere voor een vermogensdelict. Dit was een 36-jarige vrouw genaamd Isabella Clara Evilvinck. Isabella was geboren in Lindane aan de Bodensee, in het huidige Duitsland. Ten tijde van haar veroordeling was zij opgesloten in huis Hasenberg. Een paar jaar voor haar gevangenneming was Isabella ontsnapt uit het huis van haar ouders, verkleed in mannenkleden. Na haar ontsnapping werkte ze enige tijd bij verschillende werkgevers, onder andere als knecht in Amersfoort. Een jaar voor haar veroordeling had ze haar vrouwenkleding weer aangetrokken en was ze als meid in dienst gegaan bij een mevrouw. Van deze vrouw had ze meerdere keren geld gestolen. De laatste keer werd ze op heterdaad betrapt en kreeg ze de opdracht binnen een bepaalde tijd te vertrekken. Dit ging haar echter niet in de koude kleren zitten, en op 23 maart 1673 besloot ze met een mes de koffer van een knecht van haar werkgever open te breken, waarbij ze geld stal. Daarna stak ze twee bedstedes in brand en liep naar beneden, waar ze deed alsof ze van de brand niets wist. Gelukkig bleef de brand beperkt en werd het geen stadsbrand, maar de schade was waarschijnlijk aanzienlijk, want dit leidde tot een zware straf. Ze werd met vuur gebrandmerkt en daarna gewurgd met een koord. Haar dode lichaam werd op Engelenburch tentoongesteld aan een paal met een teken van brandstichting.⁹⁸

⁹⁸ Crimineele sententiën 1670-1684, f. 266-269.

Afbeelding 2: Brandmerk van de stad Utrecht

Collectie Centraal Museum Utrecht, Brandmerk van de stad Utrecht, 1600-1700, smeedijzer en hout, Utrecht, <https://hdl.handle.net/21.12130/collect.04AE327A-7F90-4820-AF1E-76C24B78C391>

4.4 Conclusie

De analyse van vermogensdelicten in Utrecht laat een duidelijke toename van deze categorie delicten zien tijdens het tweede jaar van de crisisperiode. Het percentage vermogensdelicten steeg van 7,5% in 1652 tot 25,7% in 1673. Zowel in de stabiele periode als in de crisisperiode worden er meer mannen dan vrouwen voor vermogensdelicten veroordeeld. In beide perioden is diefstal de meest voorkomende vorm van vermogenscriminaliteit. Toch nemen vrouwen in de crisisperiode een veel groter deel van de diefstal voor hun rekening dan de mannen. Vrouwen richtten zich vaak op diefstallen in de privésfeer, zoals huishoudelijke goederen, kleding en textiel, wat kan samenhangen met hun rol in het huishouden en werk als dienstmaagd. Interessant is dat deze typische waar die door vrouwen in andere steden wordt gestolen ook in de Utrechtse sententies terug te vinden zijn. Mannen pleegden een breder scala aan vermogensmisdaden, zoals 'smokkelen' en 'vandalisme'. In de crisisperiode is er een toename van delicten die verband houden met verboden goederen zoals 'smokkelen', 'opslag van verboden goederen' en 'verkoop van verboden goederen'. Op het gebied van de straffen laten de gegevens zien dat er een verschuiving plaatsvindt. Waar in de stabiele periode veel veroordeelden werden verbannen, komt dit in de crisisperiode nauwelijks meer voor. In die periode werden zowel mannen als vrouwen vooral veroordeeld tot opsluiting. Daarnaast werden aan mannen veel boetes opgelegd, deze straf werd nauwelijks aan vrouwen toegekend.

5. Delicten tegen de openbare orde

Op 18 oktober 1610 werd er een publicatie uitgebracht door de vroedschap over het verbod op 'het maken en zingen van pasquilleuse Liedekens, en dissameerende Libellen'. Hierin noemden ze de plakaten (wetten) die eerder waren ingesteld en die het zingen van schandelijke en opruiende liederen verboden.⁹⁹ Blijkbaar was het in 1610 nodig om dit nog eens te herhalen en te noemen wat de gevolgen waren. Het zingen van dit soort liederen zou leiden tot schade bij mensen die langs liepen of waarbij de aanstichters voor de deur zongen. Ook noemt de vroedschap dat het een tijd is waarin men juist 'naar eenigheyt hoort te trachten', en dat deze liederen alleen voor vijandschap en onenigheid zorgen.¹⁰⁰ In de stabiele periode zijn er echter nog steeds sententies te vinden waarin mensen worden veroordeeld voor het 'lopen met liedekens'. Hier werd zonder uitzondering de verbanningsstraf voor gegeven. Op 4 februari 1652 werden Grietgen Claes van 32 jaar oud, met als bijnaam Griet van Hoorn en Trijntgen Lamberts 14 jaar uit Delft verbannen omdat zij met 'liedekens' liepen.¹⁰¹

Het voorbeeld hierboven is een typisch voorbeeld van publieke ordeverstoring. Het gaat bij dit soort misdaden vaak niet om het gevaar of de slechtheid van de daad maar vooral om de schade die anderen erdoor op kunnen lopen. Onder openbare ordeverstoring vallen verschillende misdaden, waaronder intimidatie, belediging, bedelen, het zingen van liedjes, schending van verbanning, het verblijven van ongekwalficeerde personen, beroepsdelicten, vagebonden, beledigen of weerstand bieden aan de autoriteiten, overtreden van een interdictie, verboden vergaderingen, conflicten, bedrog, verdacht gedrag, kwakzalverij, belediging van God, geluidsoverlast, schobbejakken, het laten ontsnappen van een gevangene, aanzetten tot bedelen en wanordelijk gedrag. Na 1650 begon de vroedschap van Utrecht met een 'beschavingsoffensief', waarbij de focus lag op het gedrag van de bevolking in het openbaar. Dit betrof vooral gedragingen op zondagen en bij publieke evenementen zoals buurtfeesten, begrafenissen, kermissen en jaarmarkten. In een plakkaat van 18 juli 1665 verbood de vroedschap bijvoorbeeld het jongspelen (danspartijen), omdat daar 'alleenthalven veele ende groote onordentelyckheeden door brassen, suypen, vechten, onkuysheden, ende specialyck met het misbruyken van Godes Heyligen Naam, werden gepleegt'. Ook het komediespel werd verboden.¹⁰²

Het strafrechtelijk systeem kende in deze tijd twee verschillende benaderingen van overtredingen, het beschuldigende- en het inquisitoire systeem. Het beschuldigende systeem beschouwde overtredingen als privékwesaties die via bemiddeling van de autoriteiten opgelost moesten worden. Het inquisitoire systeem, daarentegen, beschouwde overtredingen als schendingen van de publieke orde, wat leidde tot vervolging om de plaatselijke vrede te bewaren. In Utrecht was het inquisitoire systeem van kracht. Dit had twee voordelen voor het gerecht. Ten eerste hoefden de autoriteiten niet langer te wachten op een formele klacht, maar konden zij zelf een onderzoek instellen. Ten tweede werd er actief bewijs verzameld om via objectieve en rationele procedures de feiten te achterhalen en de waarheid te reconstrueren.¹⁰³

⁹⁹ P. Weiland, *Kunstwoordenboek. Of verklaring van allerhande vreemde woorden, benamingen, gezegden en spreekwijzen, die, uit verscheidene talen ontleend in de zamenleving en in geschriften, betreffende alle vakken van kunsten, wetenschappen en geleerdheid, voorkomen* (Rotterdam 1858) 518.

¹⁰⁰ Vande Water, *Groot placaatboek* 426.

¹⁰¹ Crimineele sententiën 1641-1657, f. 630;

¹⁰² De Bruin, 'Een paradijs vol weelde' 286.

¹⁰³ Cyrille Fijnaut, *Criminology and the Criminal Justice System. A Historical and Transatlantic Introduction* (Cambridge 2017) 11.

De belangrijkste functie van de rechtsorde was het handhaven van de openbare vrede, wat bleek uit de zware straffen voor wie de openbare orde verstoorde, zoals langdurige verbanning, de vernietiging van het eigen huis en zelfs de doodstraf.¹⁰⁴ De laatste twee straffen zijn in de onderzochte perioden echter niet voorgekomen.

5.1 Delicten tegen de openbare orde in de stabiele- en de crisisperiode

In totaal werden er in beide perioden 390 personen veroordeeld voor delicten tegen de openbare orde. Het grootste deel van deze delicten betrof alleen openbare orde, maar ook hier kwamen overtredingen voor in combinatie met andere misdrijven; dit was het geval in dertien zaken. In de stabiele periode waren er 317 zaken waarin iemand een delict tegen de openbare orde had gepleegd, waarvan 131 door vrouwen, wat neerkomt op 41% van de zaken. Zowel in de stabiele periode als in de crisisperiode is het percentage vrouwen dat een delict tegen de openbare orde pleegde hoog in vergelijking met het onderzoek van Ariadne Schmidt naar Amsterdam (26%), Leiden (27%) en Gouda (33%). Ongeveer een derde van de overtredingen van de openbare orde werd in deze steden door vrouwen gepleegd.¹⁰⁵ Opmerkelijk is dat bijna alle sententies waarin er een delict tegen de openbare orde in combinatie met een ander delict gepleegd werd, dit door een vrouw werd gedaan. Dit zou erop kunnen wijzen dat vrouwen misschien minder snel werden veroordeeld, behalve als ze het echt te bont maakten.

¹⁰⁴ Fijnaut, *Criminology and the Criminal Justice System* 10.

¹⁰⁵ Schmidt, *Prosecuting Women* 120 en 166.

Tabel 6: Soorten delicten tegen de openbare orde per periode en per gender

Soorten Publieke ordeverstoring	Stabiele periode			Crisisperiode		
	M	V	Totaal	M	V	Totaal
<i>Aanzetten tot bedelen</i>	1	-	1	-	-	-
<i>Bedelen</i>	110	77	187	5	11	16
<i>Bedrog</i>	1	1	2	-	-	-
<i>Beledigen/weerstand bieden aan de autoriteiten</i>	10	2	12	15	3	18
<i>Belediging</i>	1	3	4	2	10	12
<i>Belediging van god</i>	1	-	1	-	-	-
<i>Beroepsdelict</i>	2	-	2	1	-	1
<i>Conflict</i>	-	7	7	1	-	1
<i>Een gevangene laten lopen</i>	1	-	1	-	-	-
<i>Geluid</i>	9	-	9	-	-	-
<i>Interdictie overtreden</i>	1	-	1	-	-	-
<i>Intimidatie</i>	12	5	17	7	7	14
<i>Kwakzalverij</i>	1	-	1	-	-	-
<i>Liedjes zingen</i>	3	7	10	-	-	-
<i>Ongekwalificeerde personen logeren</i>	10	14	24	-	-	-
<i>Schending verbanning</i>	11	22	33	-	-	-
<i>Schobbejakken</i>	1	1	2	-	-	-
<i>Spelen</i>	2	-	2	-	-	-
<i>Vagebonden</i>	2	1	3	-	-	-
<i>Verboden vergadering</i>	8	-	8	1	1	2
<i>Verdacht gedrag</i>	-	-	-	1	-	1
<i>Vloeken</i>	-	2	2	-	-	-
<i>Wanordelijk gedrag</i>	12	-	12	4	4	8
Totaal	199	142	341	37	36	73

De daad die ruimschoots het meeste voorkomt in de stabiele periode is bedelen, hiervoor werden maar liefst 187 mensen veroordeeld. Daarna volgt het delict 'schending van verbanning' en daarna 'ongekwalificeerde personen logeren'. Deze twee laatste delicten hebben vaak met elkaar te maken. Veelal werd aan mensen die hun verbanning hadden geschonden en dus niet gekwalificeerd waren om in de stad te verblijven door vrienden of familie onderdak verleend. Als dit werd ontdekt werden de mensen die hun huis hadden opengesteld ook veroordeeld en soms zelfs verbannen.¹⁰⁶ De gevolgen waren echter niet altijd zo drastisch. Lijsbeth Jans een vrouw uit Kleef werd op 19 januari 1653 verbannen wegens bedelarij en bedriegen. Tenntgen Hendrix, die Lijsbeth Jans had ondergebracht, werd niet verbannen maar kwam ervan af met een boete van 30 gulden.¹⁰⁷ In de crisisperiode waren er in totaal 73 zaken, waarvan 36 voor vrouwen, wat neerkomt op 49% van de zaken. Ook hier had de enige gecombineerde zaak betrekking op een vrouw. In deze periode waren de delicten die tegen de openbare orde werden gepleegd een stuk minder divers. Wel lijkt de maatschappij harder te zijn geworden of worden alleen nog de zwaardere delicten tegen de openbare orde vervolgd. Zowel de categorie 'beledigen/weerstand bieden aan de autoriteiten' als de categorieën 'belediging' en 'intimidatie' zijn gegroeid. De

¹⁰⁶ Vande Water, *Groot placaatboek* 555.

¹⁰⁷ Crimineele sententiën 1641-1657, f. 710.

mannen lijken vooral de autoriteiten te beledigen en de vrouwen vooral andere mensen. Verder hebben precies evenveel mannen als vrouwen iemand of meerdere mensen geïntimideerd.

5.2 Bedelen

Het percentage bestraffingen voor bedelarij is flink afgenomen in de crisisperiode. Het is echter nog steeds de op een na grootste categorie. Op 11 april 1650 werd er een nieuwe ordonnantie ingesteld over de 'bedelaars ende van buyten in komende onvermogene personen'.¹⁰⁸ Deze hernieuwing was nodig omdat bedelaars van buiten de stad steeds brutaler werden en bijvoorbeeld voor de deur van rijke(re) mensen met een bel gingen staan om zo geld te verzamelen. Een oplossing die in de ordonnantie werd genoemd om openbare bedelarij in Utrecht te weren, was de aanstelling van vier mannen die elk in hun 'quartier' (deel van de stad) moesten surveilleren om te zien of er niet gebedeld werd. Als ze bedelaars tegenkwamen moesten ze hen 'scherpelijk bevelen het bedelen te laten en te gaan werken'. Ook was het hun taak om de naam, werk en slaapplaats van de personen te registreren en aan de heren van het gerecht aan te leveren zodat zij vervolgstappen konden nemen.¹⁰⁹

In de ordonnantie worden verschillende regels genoemd en in de sententies is terug te zien dat hier daadwerkelijk op werd gehandhaafd. Een van de nieuwe regels is bijvoorbeeld dat mensen van buiten in de stad mogen blijven als ze kunnen aantonen dat ze zes jaar zonder aalmoezen in Utrecht hebben gewoond. Als ze wel hebben gebedeld of gebruik hebben gemaakt van aalmoezen, moeten ze binnen veertien dagen vertrekken. Vaak was de handhaving echter niet zó streng en kregen bedelaars eerst een waarschuwing. Dit zie je bijvoorbeeld in de sententie van de Engelse Isabel Coper (of Isabelle Coeper zoals ze ook werd genoemd). Op 13 februari 1652 wordt zij ontslagen door het gerecht, samen met twee andere vrouwen. Wel krijgt ze de waarschuwing om niet nog een keer te gaan bedelen, 'op peijne van arbitrale correctie'.¹¹⁰ Hier hield ze zich echter niet aan. Op 16 november datzelfde jaar wordt ze samen met vier anderen verbannen wegens bedelen en het zingen van opruiende liederen.¹¹¹

¹⁰⁸ Vande Water, *Groot placaatboek* 555.

¹⁰⁹ *Ibidem*, 557.

¹¹⁰ Crimineele sententiën 1641-1657, f. 641-642.

¹¹¹ *Ibidem*, f. 696.

Tabel 7: Bestraffingen voor bedelarij per periode per geslacht, inclusief migranten

Bestraffingen	Stabiele periode				Crisis periode				Totaal
	M	V	Migrant	Totaal	M	V	Migrant	Totaal	
Lijfstraf	3	4	-	7	-	-	-	-	7
Lijfstraf → Verbannen	4	-	1	4	-	-	-	-	4
Ontslagen	5	8	4	13	-	-	-	-	13
Opgesloten	-	2	-	2	-	-	-	-	2
Opgesloten → Verbannen	-	1	1	1	-	-	-	-	1
Publieke vernedering → Verbannen	7	1	3	8	-	-	-	-	8
Straf bij herovertreding	9	6	8	15	-	1	-	1	16
Verbannen	75	47	68	122	5	10	13 (87%)	15	137
Verbod	-	1	-	1	-	-	-	-	1
Waarschuwing	7	8	2	15	-	-	-	-	15
Totaal	110	78	87 (46%)	188	5	11	13 (81%)	16	204

Uit tabel 7 blijkt dat in de stabiele periode een hoger percentage mannen werd veroordeeld, terwijl in de crisisperiode het percentage veroordeelde vrouwen aanzienlijk hoger ligt. De verschillen in absolute aantallen tussen beide periodes zijn echter groot. Opvallend is dat het aandeel mannen en vrouwen dat werd veroordeeld voor bedelarij relatief dicht bij elkaar ligt. Dit is opmerkelijk, aangezien vrouwen in totaal minder vaak voorkomen in de ‘Crimineele sententiën’. Het hoge aandeel vrouwen in bedelarijzaken suggereert dat zij in dit specifieke delict disproportioneel vertegenwoordigd zijn. Manon van der Heijden heeft in haar onderzoek aangetoond dat het gerecht soms rekening hield met de omstandigheden van vrouwen die bedelden. Zo werd in Rotterdam vaak gezien dat vrouwen bedelden omdat hun echtgenoten op zee waren en zij daardoor zelf in hun levensonderhoud moesten voorzien.¹¹² Dit impliceert dat rechters niet alleen keken naar de overtreding, maar ook naar de context waarin deze plaatsvond. Een vergelijkbare houding zou ook in Utrecht tijdens de crisisperiode aannemelijk zijn, gezien de extreme armoede die de stad trof. Mogelijk leidden deze omstandigheden tot mildere of minder consequent toegepaste straffen voor bedelarij.

Personen met een geregistreerde afkomst van buiten Utrecht worden als migranten beschouwd. In de crisisperiode is het percentage veroordeelden met een migratieachtergrond dat schuldig werd bevonden aan bedelarij, aanmerkelijk hoger dan in de stabiele periode. Dit verschil zou kunnen wijzen op een verandering in handhaving: het is mogelijk dat tijdens de chaotische omstandigheden van de crisisperiode minder streng werd toegezien op bedelarij door inwoners van Utrecht zelf, of dat armoede zo wijdverspreid was dat de autoriteiten prioriteiten stelden. Ook is in tabel 7 te zien dat bedelaars in de stabiele periode meestal werden verbannen, ongeacht hun afkomst. Toch was het percentage migranten dat verbannen werd iets hoger dan dat van Utrechters. Bijna de helft van de bedelaars in deze periode was niet uit Utrecht afkomstig. Tijdens de crisisperiode was dit aandeel nog groter: slechts drie Utrechters werden

¹¹² Van der Heijden, *Misdadige vrouwen* 165-170.

voor bedelarij veroordeeld, waarvan twee werden verbannen en één een voorwaardelijke straf kreeg bij herhaling.

5.3 Bestrafing

Hoe werd de rest van de delicten tegen de openbare orde bestraft? In tabel 8 is te zien dat in de stabiele periode mensen voor verstoring van de openbare orde vooral verbannen werden terwijl in de crisisperiode relatief meer boetes opgelegd werden. Dit komt overeen met de straffen in de categorie ‘vermogensdelicten’, waarbij er ook een stijging te zien was in het percentage van de sententies die werden bestraft met een boete. In de stabiele periode is het aantal mannen en vrouwen die een boete moeten betalen wel in verhouding met het totaal aantal vrouwen dat een delict tegen de openbare orde beging. In de crisisperiode lijkt er wel een genderonderscheid gemaakt te worden want in deze periode zijn het vooral veel mannen die als bestraffing een boete opgelegd krijgen. Een andere categorie waarin het aantal straffen procentueel is toegenomen is ‘straf bij herovertreding’. Hier is het percentage vrouwen, net als bij de verbanningsstraffen, een groot onderdeel van het totaal van deze misdaad. Het aantal vrouwen dat daden tegen de openbare orde beging is dus procentueel toegenomen. Mannen en vrouwen zijn in de crisisperiode nagenoeg gelijk vertegenwoordigd in deze categorie. Ook is het percentage ‘verbanning’ in plaats van ‘opgesloten’ erg hoog.

Tabel 8: Bestraffingen van vrouwen voor delicten tegen de openbare orde per periode

Bestraffingen	Stabiele periode		Crisisperiode	
	Vrouwen	Totaal	Vrouwen	Totaal
-	-	-	-	1%
Boete	4%	10%	5%	27%
Huisarrest	-	-	-	1%
Lijfstraf	2%	2%	-	-
Lijfstraf → Verbannen	1%	2%	-	-
Ontslagen	3%	7%	1%	4%
Opgesloten	2%	5%	3%	7%
Opgesloten → Verbannen	0,5%	1%	-	-
Publieke vernedering → Verbannen	1%	4%	-	-
Straf bij herovertreding	3%	9%	15%	18%
Verbannen	20%	50%	15%	22%
Verbod	0,5%	0,5%	3%	4%
Verder onderzoek	1%	1%	-	-
Waarschuwing	3%	8%	7%	16%
Zaak gedisponeerd	-	0,5%	-	-
Totaal	41% (131)	100% (317)	49% (36)	100% (73)

5.4 Verbanning

‘Verbanning’ was de vaakst voorkomende straf in de onderzochte jaren in Utrecht. Bij deze straf werd een persoon de toegang tot een stad of (dat hing vaak af van het delict) tot een groter gebied ontzegd.¹¹³ Deze straf nam een prominente plaats in binnen het vroegmoderne

¹¹³ Kamp e.a., ‘Eruit!’, 8.

strafrechtstelsel, omdat het stedelijke autoriteiten een relatief eenvoudige en goedkope manier bood om overtreders uit de gemeenschap te verwijderen.¹¹⁴ Ook in veel andere steden was 'verbanning' de meest opgelegde criminele straf.¹¹⁵ Verbanning was een handig alternatief voor opsluiting, gevangenschappen waren in deze tijd namelijk financieel onrendabel en moesten door de stedelijke overheid worden gesubsidieerd. Opsluiting was kostbaar en werd bij voorkeur beperkt tot leden van de gemeenschap, in het geval van Utrecht dus burgers van Utrecht.¹¹⁶ Een opmerkelijke straf is een combinatie van verbanning met een verblijf in het tucht- of werkhuis. In Utrecht komen dertien van zulke gevallen voor. Dit is economisch gezien een minder logische straf, omdat opsluiting kosten met zich meebracht, terwijl directe verbanning goedkoper en praktischer was. In totaal werd in Utrecht 306 keer verbanning opgelegd, inclusief combinaties met andere straffen. Hiervan waren 168 gevallen man en 137 vrouw. Wat opvalt is dat publieke vernedering bijna altijd wordt opgevolgd door een verbanning.

In de stabiele periode was 51% van alle uitspraken 'verbannen'. Dit waren 274 mensen, 156 mannen en 117 vrouwen. Hoewel het in absolute aantallen meer mannen betrof die verbannen werden, werd relatief gezien een groter deel van alle in deze periode veroordeelde vrouwen verbannen (53%). De ene persoon van wie het geslacht niet duidelijk is kreeg ook deze straf. In de crisisperiode werden slechts 32 mensen (20 vrouwen en 12 mannen) verbannen, slechts 18% van alle uitspraken in de crisisperiode. Van alle straffen die in deze periode aan vrouwen werden uitgedeeld was 25% de straf 'verbannen'. Het percentage verbanningen nam in de crisisperiode dus sterk af, maar vrouwen bleven in verhouding vaker dan mannen deze straf ontvangen. Bovendien waren het in deze periode alleen vrouwen die combinatiestrafen kregen, zoals een lijfstraf gevolgd door verbanning, of een combinatie van publieke vernedering, opsluiting en verbanning. Uit onderzoek van Kamp en Schmidt blijkt dat verbanning vooral werd gebruikt bij eigendomsdelicten, zedendelicten en verstoring van de openbare orde, terwijl geweldsdelicten relatief weinig tot verbanning leidden.¹¹⁷ Dit patroon is ook zichtbaar in Utrecht. Zoals hierboven beschreven werden in totaal in Utrecht 190 mensen verbannen vanwege een daad die in de categorie verstoring van de openbare orde valt. Daarnaast werden veel mensen verbannen zonder dat er een specifieke reden werd genoemd. Dit suggereert dat het waarschijnlijk ging om lichtere misdrijven of om personen die bijvoorbeeld geen burgerrechten hadden en niet in de stad mochten verblijven.

Toch werden ernstigere misdrijven soms ook bestraft met een verbanning. Zo werden Jan Christiaens en Tonis Tonisz in de stabiele periode verbannen wegens moord of doodslag. Beide mannen kregen niet de doodstraf. Jan Christiaens werd verbannen na het vermoorden van een vrouw en kreeg als voorwaarde dat hij bij terugkeer geëxecuteerd zou worden.¹¹⁸ Tonis Tonisz werd voor "moetwillige manslag" eveneens verbannen met dezelfde voorwaarde.¹¹⁹ Deze mannen zullen hun verbanning dus waarschijnlijk niet snel hebben verbroken. Toch werden er in de stabiele periode 33 mensen veroordeeld voor het schenden van hun verbanning. Hiervan waren 11 man en 22 vrouw, vrouwen schonden dus twee keer zo vaak hun verbanning. In de crisisperiode is er niemand voor deze daad veroordeeld. Het verschilt per persoon hoe ontarend en zwaar een verbanningsstraf was. Kamp en Schmidt noemen het voorbeeld van een landloper en een gildemeester. Voor een landloper was een verbanningsstraf minder ernstig dan voor een

¹¹⁴ Kamp e.a., 'Eruit!', 21.

¹¹⁵ Ibidem, 8.

¹¹⁶ Ibidem, 22.

¹¹⁷ Ibidem.

¹¹⁸ Crimineele sententiën 1641-1657, f. 702-703.

¹¹⁹ Ibidem, f. 701-702.

gildemeester, die een heel netwerk had en een reputatie die door een verbanningsstraf werden geschaad.¹²⁰ Ook als je een familie had die onderhouden moest worden, zoals veel vrouwen in die tijd, kon een verbanning een straf zijn die moeilijk uitvoerbaar was. Dit kan een reden zijn dat zoveel meer vrouwen hun verbanningsstraf hebben geschonden.

5.5 Conclusie

Delicten tegen de openbare orde waren veelvoorkomende misdaden in Utrecht in de onderzochte periodes, waarbij verbanning de meest toegepaste straf was. Verbanning werd vaak toegepast bij uiteenlopende overtredingen zoals bedelarij en het zingen van opruiende liederen. Opvallend is dat vrouwen in beide periodes disproportioneel vertegenwoordigd waren in sommige categorieën, zoals bedelarij. Zowel in de stabiele periode als in de crisisperiode is het percentage vrouwen dat een delict tegen de openbare orde pleegde hoog in vergelijking met het onderzoek naar andere steden in de Republiek. De stabiele periode kende meer diversiteit in delicten tegen de openbare orde, terwijl tijdens de crisisperiode de focus leek te liggen op ernstigere overtredingen. Dit zou verklaard kunnen worden door een verharding van de maatschappij maar dit zou ook kunnen wijzen op strengere prioriteiten in handhaving tijdens de crisis. Ook neemt het delict ‘belediging’ toe, vooral de toename van ‘belediging van de autoriteiten’ is interessant. Dit zou te maken kunnen hebben met de ongewenste aanwezigheid van het Franse leger in de stad. Bedelarij bleef in beide periodes prominent aanwezig, maar straffen die hiervoor werden uitgedeeld verschilden. Tijdens de stabiele periode werd bedelen meestal bestraft met verbanning, terwijl in de crisisperiode ook boetes en waarschuwingen werden uitgedeeld. Het aandeel veroordeelden met een migratieachtergrond nam relatief gezien toe tijdens de crisis, dit kan duiden op een strengere houding van de overheid ten opzichte van migranten, maar ook juist op een mildere houding van de overheid tegenover delicten tegen de openbare orde door burgers. De tweede uitleg lijkt het meest logisch, gezien de afname van de categorie ‘delicten tegen de openbare orde’ in vergelijking met andere categorieën. In het algemeen weerspiegelen de straffen en vervolgingen in beide periodes de toenemende aandacht voor sociale discipline en stedelijke controle. Dit sluit aan bij bredere ontwikkelingen in de vroegmoderne tijd, waarin stedelijke autoriteiten probeerden orde, stabiliteit en een ‘geciviliseerde’ samenleving te bevorderen. Verbanning bleef daarbij een kerninstrument om overtreders uit de gemeenschap te verwijderen en de stedelijke rust te bewaren.

¹²⁰ Kamp e.a., ‘Eruit!’, 15.

6. Conclusie

De 'Crimineele sententiën' vormen een goede bron om onderzoek te doen naar veroordeelde vrouwen in vroegmodern Utrecht. Deze bron is opgesteld door het Gerecht van Utrecht, een lagere rechtbank. Zoals blijkt uit andere onderzoeken werden vrouwen vaak in dit soort lagere rechtbanken veroordeeld. Door een stabiele periode met een crisisperiode te vergelijken is er onderzocht hoe een economische en politieke crisis de berechting van vrouwen beïnvloedt. De werking van het gerecht was gevoelig voor externe invloeden zoals politieke en economische instabiliteit. De analyse van de sententies laat zien dat het Gerecht van Utrecht aanzienlijk minder actief was in de crisisperiode in vergelijking met de stabiele periode. In totaal werden er 746 veroordelingen beschreven. In de stabiele periode waren dit er 565, in de crisisperiode maar 181. In de stabiele periode is het gerecht redelijk consistent met het aantal uitspraken per maand. In de crisisperiode is er een daling zichtbaar die grotendeels samenvalt met de periode van de Franse bezetting. Dit toont aan dat deze politieke crisis directe invloed had op het functioneren van het gerecht. Ook het aantal veroordeelde vrouwen verschilt. In de stabiele periode was 39% van de veroordeelden vrouw, terwijl dit in de crisisperiode 44% was. Het totale percentage vrouwen in de 'Crimineele sententiën' was 41. Dit resultaat komt overeen met andere studies over vrouwencriminaliteit in de Republiek.

Opmerkelijke verschillen tussen de stabiele en de crisisperiode zijn zowel te vinden in de gepleegde delicten als de straffen die hiervoor werden toegekend. Zo zien we bij de delicten die werden beschreven dat de categorie 'delicten tegen de openbare orde' in de crisisperiode afneemt. In Utrecht was echter zowel in de stabiele periode als in de crisisperiode het percentage vrouwen dat een delict tegen de openbare orde pleegde hoog in vergelijking met het onderzoek naar andere steden in de Republiek. De categorieën 'vermogensdelicten' en 'geweld' namen juist toe in de crisisperiode. Binnen de sententies die werden beschreven kreeg de categorie 'vermogensdelicten' een veel groter aandeel. Procentueel verdrievoudigde deze categorie in de crisisperiode. Zowel in de stabiele periode als in de crisisperiode worden er meer mannen dan vrouwen voor 'vermogensdelicten' veroordeeld. In beide perioden is diefstal de meest voorkomende vorm van vermogenscriminaliteit. Toch nemen vrouwen in de crisisperiode een veel groter deel van de diefstal voor hun rekening dan mannen. Vrouwen richtten zich vaak op diefstallen in de privésfeer, zoals huishoudelijke goederen, kleding en textiel. Dit hangt samen met hun rol in het huishouden en het werk als dienstmaagd.

Ook de categorie 'geweld' neemt toe in de crisisperiode, vooral in 1672. In dit jaar werden de meeste veroordelingen gedaan vóór de komst van de Fransen. Dit kan verklaard worden door de onrust die in deze periode al in Utrecht heerste, een toename van geweld wordt namelijk in andere studies ook gelinkt aan periodes waarin het gerechtelijk apparaat zwakker is. De maatschappij lijkt in de crisisperiode te verharderen. Zo worden er in deze periode twee vrouwen ter dood veroordeeld terwijl er in de stabiele periode geen terdoodveroordelingen werden beschreven. De stabiele periode kende meer diversiteit in delicten tegen de openbare orde, terwijl tijdens de crisisperiode de focus leek te liggen op ernstigere overtredingen. Dit zou verklaard kunnen worden door de verharding van de maatschappij maar dit zou ook kunnen wijzen op strengere prioriteiten in handhaving tijdens de crisis. Ook neemt het delict 'belediging' toe, vooral de toename van 'belediging van de autoriteiten' is interessant. Dit zou te maken kunnen hebben met de ongewenste aanwezigheid van het Franse leger in de stad.

De complexiteit van de veroordelingen neemt af in de crisisperiode. Dit kan wijzen op een eenvoudiger strafbeleid of op beperkte middelen van het gerecht in deze periode, waarin geen ruimte was voor uitgebreide rechtszaken. In de stabiele periode worden veel verschillende

straffen gegeven waaronder veel combinatiestrafen. Verbanning was een veelvoorkomende straf, eventueel gecombineerd met publieke vernedering of opsluiting. Dit sluit aan bij bredere ontwikkelingen in de vroegmoderne tijd, waarin stedelijke autoriteiten probeerden orde, stabiliteit en een 'geciviliseerde' samenleving te bevorderen. Verbanning bleef daarbij een kerninstrument om overtreders uit de gemeenschap te verwijderen en de stedelijke rust te bewaren. Deze straf nam in de crisisperiode echter af. In die periode werden zowel mannen als vrouwen vooral veroordeeld tot opsluiting. Daarnaast werden aan mannen veel boetes opgelegd, deze straf werd nauwelijks aan vrouwen toegekend. De relatieve toename van het aantal boetes zou te maken kunnen hebben met de economische crisis. Mogelijk werd deze straf zo veel opgelegd om de financiële tekorten van de stad aan te vullen. In beide periodes was er ook een grote groep mensen die werd ontslagen en die dus uiteindelijk geen veroordeling kreeg.

Dit onderzoek laat zien dat de crisisperiode invloed had op zowel het Gerecht van Utrecht als de veroordeelde vrouwen. Dit is een interessante bevinding want dit laat zien dat de economische en politieke instabiliteit zeker invloed hadden op de rechtspraak. De veranderende situatie is dus bepalend voor het gedrag van mensen, dit geldt zowel voor de rechtsprekende als de veroordeelde mensen. De rechtspraak lijkt zich te vormen naar de situatie. Dit is een interessante observatie voor de huidige tijd. Nu het economisch minder gaat en de politiek instabieler is kan dit leiden tot een andere beoordeling van criminaliteit en andere middelen waarmee er geprobeerd wordt orde en stabiliteit te behouden.

7. Verder onderzoek

Uit dit onderzoek zijn veel interessante resultaten voortgekomen. Er zijn echter manieren om dit onderzoek verder uit te breiden of te verdiepen. Ten eerste zou het interessant kunnen zijn een groter aantal jaren te onderzoeken om zo extra data toe te voegen en te kijken of de politieke en economische crisis nog lang invloed heeft op de veroordeelde vrouwen in Utrecht. Een andere mogelijkheid tot uitbreiding van het onderzoek is het toevoegen van meer data uit andere bronnen. Hierbij zou gedacht kunnen worden aan uitspraken van andere soorten gerechten, zoals bijvoorbeeld de uitspraken van het Hof van Utrecht of de kerkelijke rechtbanken. Een andere interessante bron die meer diepgang zou kunnen bieden zijn de procesdossiers. Hierin kan worden onderzocht of er, door de toevoeging van deze bron, meer vrouwen in de rechtspraak naar voren komen. Ook vertellen deze bronnen nog meer het volledige verhaal van de veroordeelde vrouwen in vroegmodern Utrecht.

8. Bronnen

Literatuurlijst

- Beattie, John M., 'The Criminality of Women in Eighteenth-Century England', *Journal of Social History* 8:4 (1975) 80-116.
- Berents, Dr. D.A., *Misdaad in de middeleeuwen. Een onderzoek naar de criminaliteit in het laat-middeleeuwse Utrecht* (Bunnik 1976).
- Bruin, R.E. de, (red.), 'Een paradijs vol weelde' *Geschiedenis van de stad Utrecht* (Utrecht 2000).
- Diederiks, H.A., S. Faber en A.H. Huussen jr., *Cahiers voor Lokale en Regionale Geschiedenis. Strafrecht en Criminaliteit* (Zutphen 1988).
- Dijk, Maarten F. van, 'De stad als onafhankelijke variabele en centrum van moderniteit. Langetermijntrends in stedelijke en rurale criminaliteitspatronen in de Nederlanden (1300-1800)', *Stadsgeschiedenis* 1:1 (2006) 7-26.
- Egmond, Florike van, 'Recht en krom. Corruptie, ongelijkheid en rechtsbescherming in de vroegmoderne Nederlanden', *Low Countries Historical Review* 116:1 (2001) 1-33.
- Feeley, M.M., en D. Little, 'The vanishing female: The decline of women in the criminal process, 1687-1912', *Law & society review* 25:4 (1991) 719-757.
- Fijnaut, Cyrille, *Criminology and the Criminal Justice System. A Historical and Transatlantic Introduction* (Cambridge 2017).
- Frank, S.P., 'Narratives within numbers. Women, crime and judicial statistics in imperial Russia, 1834-1913', *Russian Review* 55 (1996) 541-566.
- Graafhuis, A., en D.P. Snoep, *I Augustus 1674 de Dom in puin. Herman Saftleven tekent de stormschade in de stad Utrecht* (Alphen aan den Rijn 1974).
- Hanawalt, Barbara A., 'The Female Felon in Fourteenth-Century England', in *Viator* 5 (1974) 253-268.
- Hanawalt, Barbara A., 'Economic influences on the pattern of crime in England, 1300-1348', *The American Journal of Legal History* 18:4 (1974) 281-297.
- Heijden, Manon van der, 'Criminaliteit en sexe in 18e-eeuws Rotterdam', *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* 21:1 (1995) 1-36.
- Heijden, Manon van der, *Misdadige vrouwen. Criminaliteit en rechtspraak in Holland 1600-1800* (Amsterdam 2014) 16-22.
- Heijden, Manon van der, 'Women and Crime 1750-2000' in: *The Oxford Handbook of the history of Crime and Criminal Justice* (2016).
- Jones, K., *Gender and petty crime in late Medieval England. The local courts in Kent, 1460-1560* (Woodbridge 2006).
- Kamp, Jeannette, 'Female crime and household control in early modern Frankfurt am Main', *The history of the family* 21:4 (2016) 531-550.
- Kamp, Jeannette, *Crime, Gender and Social Control in Early Modern Frankfurt am Main* (Leiden 2020).
- Kamp, Jeannette, en Ariadne Schmidt, 'Eruit! Verbanningen als straf voor crimineel gedrag in Leiden en Frankfurt, 1600-1800' *Stadsgeschiedenis* 17:1 (2022) 1-22.
- King, P., *Crime and law in England, 1750-1850. Remaking justice from the margins* (Cambridge 2006).
- Knafla, Louis, red., *Crime, gender, and sexuality in criminal prosecutions* (Connecticut/Londen 2002).

- Lawson, Peter, 'Property Crime and Hard Times in England, 1559-1624', *Law and History Review* 4:1 (1986) 95-127.
- Muurling, Sanne, *Everyday Crime, Criminal Justice and Gender in Early Modern Bologna* (Leiden 2021).
- Noordam, D.J., 'Strafrechtspleging en criminaliteit in Delft in de vroeg-moderne tijd', *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* 15:3 (1989) 210-244.
- Schmidt, Ariadne, *Prosecuting Women. A Comparative Perspective on Crime and Gender Before the Dutch Criminal Courts, c. 1600-1810* (Leiden 2020).
- Schmidt, Ariadne, 'Migratie, mobiliteit en criminaliteit van vrouwen in Nederlandse steden in de vroegmoderne tijd' *Leidschrift* 37 (2022) 25-43.
- Schmidt, Ariadne, en Marion Pluskota, 'Gevaarlijke vrouwen, gewelddadige mannen? Een review van het historisch onderzoek naar criminaliteit en gender in Europese steden, 1600-1900', *Stadsgeschiedenis* 8:1 (2013), 60-77.
- Shoemaker, R., *Prosecution and punishment. Petty Crime and the law in London and rural Middlesex, c. 1660-1725* (Cambridge 1991).
- Vries, Jan de, en Ad van der Woude, *The First Modern Economy. Success, Failure and Perseverance of the Dutch Economy, 1500-1815*, (Cambridge 1997).
- Water, Johan vande, *Groot placaatboek vervattende alle de placaten, ordonnantien en edicten, der edele mogende heeren Staten 's Lands van Utrecht, mitsgaders van de ed. groot achtb. heeren borgemeesteren en Vroedschap der stad Utrecht, tot het jaar 1728 ingesloten: verrykt met allerhande edicten van Keyzer Karel en Philips den tweeden, handvesten, privilegien, octroyen, instructien, reglementen, resolutien, en andere aanmerkelyke stukken* (Utrecht 1729).
- Weiland, P., *Kunstwoordenboek. Of verklaring van allerhande vreemde woorden, benamingen, gezegden en spreekwijzen, die, uit verscheidene talen ontleend in de zamenleving en in geschriften, betreffende alle vakken van kunsten, wetenschappen en geleerdheid, voorkomen* (Rotterdam 1858) 518.
- Zemon Davis, Natalie, *Fiction in the archives. Pardon tales and their tellers in sixteenth-century France* (Stanford 1987).

Websites

- Crime & Gender, <https://crimeandgender.nl/> (geraadpleegd 13 november 2024).
- Yory - De grootste site voor stamboomonderzoek, <https://www.yory.nl/paniek-om-de-gregoriaanse-kalender/> (geraadpleegd 12 december 2024).

Primaire bronnen

- Het Utrechts Archief, Stadsbestuur van Utrecht 1577-1795 (7.1.1.2236), inv. 2236-4, Crimineele sententiën van het gerecht 1641-1657.
- Het Utrechts Archief, Stadsbestuur van Utrecht 1577-1795 (7.1.1.2236), inv. 2236-5, Crimineele sententiën van het gerecht 1670-1684.

Afbeeldingen

- Scan van het boek van Crimineele sententiën van het gerecht van Utrecht (Het Utrechts Archief, Stadsbestuur van Utrecht 1577-1795 (7.1.1.2236), inv. 2236-4, *Crimineele sententiën van het gerecht* 1641-1657, f. 625-626.)
- Collectie Centraal Museum Utrecht, *Brandmerk van de stad Utrecht*, 1600-1700, smeedijzer en hout, Utrecht, <https://hdl.handle.net/21.12130/collect.04AE327A-7F90-4820-AF1E-76C24B78C391>

Bijlagen

Bijlage 1: Indeling van soorten misdaden per hoofdcategorie

Openbare orde	Vermogen	Moreel	Geweld	Overig
<ul style="list-style-type: none"> • Intimidatie • Belediging • Interdictie • Overtreding • Bedelen • Verboden vergadering • Liedjes zingen • Schending verbanning • Ongekwalificeerde personen logeren • Conflict • Beroepsdelict • Bedrog • Verdacht gedrag • Belediging van/ weerstand bieden aan de autoriteiten • Kwakzalverij • Belediging van God • Geluid • Schobbejakken • Een gevangene laten lopen • Wanordelijk gedrag 	<ul style="list-style-type: none"> • Diefstal • Vandalisme • Verkopen van gestolen goederen • Met verdachte personen omgegaan • Fraude • Smokkelen • Opslaan van verboden goederen • Verkopen van verboden goederen • Overtreden van belastingregels • Brandstichting • Valsmunterij 	<ul style="list-style-type: none"> • Ongehuwd samenwonen • Faciliteren van prostitutie • Overspel • Ongehuwde zwangerschap • Prostitutie • Trouwbelofte niet nagekomen 	<ul style="list-style-type: none"> • Vechten • Wapens trekken • Doodslag • Infanticide • Mishandeling • Bedreiging 	<ul style="list-style-type: none"> • Kind verlaten

Bijlage 2: Verdeling van misdaden per jaar in procenten

Daad	-	Geweld	Openbare orde	Openbare orde/ Geweld	Openbare orde/ Vermogen	Openbare orde/ Zeden	Overig	Vermogen	Vermogen/ Geweld	Vermogen/ Zeden	Zeden	Eindtotaal
1652	8,8%	1,2%	20,6%	0,0%	0,3%	0,0%	0,1%	2,2%	0,0%	0,1%	1,1%	34,4%
1653	12,6%	2,4%	20,1%	0,3%	0,5%	0,5%	0,3%	2,8%	0,0%	0,4%	1,2%	41,2%
1672	4,6%	1,6%	5,7%	0,1%	0,0%	0,0%	0,0%	1,6%	0,1%	0,0%	0,7%	14,4%
1673	3,0%	0,4%	4,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	2,6%	0,0%	0,0%	0,0%	10,0%
Eindtotaal	28,9%	5,7%	50,5%	0,4%	0,8%	0,5%	0,4%	9,2%	0,1%	0,5%	3,0%	100,0%